

330.94392

L54t

Digitized by the Internet Archive
in 2016

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

TEMESVÁR VÁROS

KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA

IRTA

LENDVAI JENŐ

A TEMESVÁRI KERESKED. ÉS IPARKAMARA II. TITKÁRA.

KÜLÖNLENYOMAT

A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1908. ÉVI JANUÁR—AUGUSZTUS HAVI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1908

Eddigelé a következő monografiák jelentek meg:

- I. kötet (szerkesztette Körösi József.)
1891. Körösi József . Bevezetés.
1. Grünwald Béla Zólyom megye.
2. Szmrecsányi Arisztid . Liptó megye.
3. Pisztóry Mór Pozsony város.
4. Sváb Frigyes Szepes megye.
5. Ifj. Kubinyi Miklós . . Árva megye.
II. Ifj. gróf Széchenyi Imre . Somogy megye (1892.)
III. Gaál Jenő Békés megye (1892.)
IV. Gaál Jenő Csanád megye (1892.)
V. Ballagi Géza Zemplén megye (1893.)
VI. Berényi Pál Sopron megye (1895.)
VII. Thuróczy Károly Nyitra megye (1896.)
VIII. Nyegre László Máramaros megye (1900.)
IX. Ruffy Pál Bars megye (1901.)
X. T. Nagy Imre Csik megye (1902.)
XI. Téglás Gábor Hunyad megye (1903.)
XII. Legényey Bodnár Péter . Bodrogköz (1903.)
XIII. Jeszenszky Ignác . . . Torontál vármegye. (1904.)
XIV. Barabás Endre Udvarhely megye (1904.)
XV. Kis Ernő Veszprém megye (1905.)
XVI. Éhen Gyula Vas vármegye (1905.)
XVII., XVIII. Barabás Endre . Maros-Torda vármegye és Maros-
Vásárhely thj. város (1906.)
XIX. Edvi-Illés László Aradváros thj. város (1907.)
XX. Edvi-Illés László Aradvármegye (1907.)
XXI. Lendvai Jenő Temesvár város (1908.)

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

TEMESVÁR VÁROS

KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA

IRTA

LENDVAI JENŐ

A TEMESVÁRI KERESKED. ÉS IPARKAMARA II. TITKÁRA.

KÜLÖNLENYOMAT

A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1908. ÉVI JANUÁR—AUGUSZTUS HAVI FÜZETEIBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1908

330.94392
L54t

Hazánk vidéki városai között, ezt elismeri az egész ország, egy sincs, a mely a minden téren való haladásnak oly szembe-
tűnő jeleit adná, mint Temesvár. Ez a város szinte amerikai
gyorsasággal fejlődik. Másutt évtizedek szükségesek ahhoz, a mi
Temesvárotnál néhány esztendő műve. A haladás vágya lakossá-
gának jellemző vonása, mely számos eredményben kiválóan
domborodik ki. Ennek a megbecsülhetetlen értékű tulajdonság-
nak ébrentartása és fokozása az európai látóköri vezetőség
érdeme, a mely bámulatos kitartással, céltudatosan azon fára-
dozik, hogy Délmagyarország természetes góczpontját a fejlő-
désnek arra a fokára emelje, a melyen történeti multjánál, föld-
rajzi helyzeténél, népességének munkabírásnál és értelmesség-
génél fogva lennie kell. Ámbátor Temesvár culturfeladatai a
productív munka minden mezején elismerésre méltó módon
oldódnak meg, a legszebb sikert mégis a város iparfejlesztési
törekvései érték el. Az utolsó tíz év alatt Temesvárotnál annyi
nagyipari vállalat alakult, mint — Budapestet kivéve — sehol
sem ebben az országban. Találónan kapta ezért a város a »ma-
gyar Manchester« melléknevet.

Temesvár igen régi város. Történetíróink egy része a
rómaiak alapította Zambara gyarmattal mondja azonosnak. Az
avarok állítólag Begueynek hívták. A város mai neve II. Endre
királynak egy az 1212. évben kiadott adománylevelében fordul
elő első ízben. Az Árpádok uralkodásának idejéből a város tör-
ténetére vonatkozólag igen kevés adat maradt reánk. A tatár-
járás idején sokat szenvedett Temesvár is. Már IV. Béla király
gondoskodott a városról, virágozni azonban csak az. Anjouk
alatt kezdett. Károly Róbert Budán nem érezte magát teljes
biztonságban, Temesvárt tette meg székhelyévé. A király és
családja kilencz évig lakott falai között, mely időben Temesvár
országos főhivatalok székhelye volt. Nagy Lajos kétszer fordult
meg Temesvárotnál, Zsigmond király pedig az 1397. évben ide
hívta össze az országgyűlést, melynek történelmi nevezetességet
kölszönzött az, hogy azon a nemességen és papságon kívül a
városok képviselői először vettek részt. Ez az országgyűlés egyéb-
ként is fontos törvényeket alkotott, a melyek főleg a fenyegetőző
török veszedelem ellen való védekezésről szólottak. Az 1441.
évben Ulászló király Hunyadi Jánost temesi grófnak nevezte

ki. Hunyadi helyreállította a Károly Róbert király építtette palotát és állandó lakásává tette. Családja még akkor is itt lakott, a mikor ő erdélyi vajda korában Kolozsvárott székelte. Hunyadi a hosszú hadjáratra és a Rigómezőre innen indult és itt készült a nándorfehérvári ostromra is. Ugyancsak itt fogadta Erzsébet, Hunyadi János özvegye, V. László király látogatását. Ekkor esküdött meg a király, hogy Czillei Ulrik halálát nem fogja Hunyadi Lászlón és Mátyáson megboszulni. A király esküszegő lett. Lászlót 1457. márczius 16-án lefejezték, Mátyást pedig egy esztendővel később a nemzet királylyá választotta. A Mátyás uralkodása alatt való török előnyomulás Temesvárt folytonosan veszélyeztette. Mátyás király az 1478. évben Kinizsi Pált tette meg temesi grófnak, a ki később Báthory István erdélyi vajdával a Rigómezőn, majd 1481-ben saját seregével csufosan megverte a vidéket pusztító törököt. Ez utóbbi alkalommal 25.000 szerbet is telepített Temesvár környékére. Ulászló király a temesvári várat jobban megerősítette és uralkodásának negyedik évében személyesen is meglátogatta. Kinizsi halála után Somi József, majd 1512-ben Báthory István lett temesi gróf. Főispánsága azért nevezetes, mert alatta fojtották meg a Dózsa-féle parasztlázadást. Dózsa 70.000-nyi paraszthadának már-már sikerült Temesvárt bevenni, a mikor Szapolyai János erdélyi sereggel szétverte a lázadókat. Arra a helyre, a melyen Dózsa Györgyöt iszonyu kínzással megölték, ma egy Mária-szobor emlékeztet.

A mohácsi vész után szomorú napok virradtak a fejlődésnek induló városra. Az egyre ismétlődő török beütések végképen elerőtlenítették, miglen 1552-ben Losonczy István hősi védelme után török kézre került. A 164 évi török uralom a várost teljesen tönkre tette. A legszomorubb tespedés korszaka volt ez, melyben Temesvár lesüllyedt egy kis falu niveaujára. Temesvár különben a félhold uralma idején a négy beglerbégység és a vezérpasák egyikének székhelye volt.

A török járom alól való felszabadulás után Bécs Temesvár székhelylyel a Duna-Tisza-Maros szögéből külön tartományt alakított, melynek kormányzását gróf Mercy Claudius Florimund tábornokra bízta. Mercyt a Temesi Bánság kormányzásában a legjobb szándék vezette. Derekasan neki fogott az elhanyagolt vidék és a szétzüllött város ujjáteremtéséhez és csodálatra méltó erélylyel és kitartással annyira vitte, hogy tizenkét évi kormányzásának befejeztével Temesvár újból Magyarország legszebb városai közé tartozott.

Temesvár később is folytonosan haladt. Kőházainak száma egyre szaporodott, több templomot és középületet kapott, a várost szabályozták, vízvezetéket nyert, gyárak épültek benne, ipara és kereskedelme virágozni kezdett. Az 1738. és 1762—1763. évben a pestis tartotta rettegésben a várost, melynek számos polgára pusztult bele az iszonyu betegségbe.

A Temesi Bánság az 1779. évben szűnt meg, miután előbb polgári igazgatással a »temesvári illyr udvari«, majd a »minis-teriális banco deputatio« fenhatósága alá került.

1782-ben Temesvár szab. kir. város lett és ez 1790/91-iki országgyűlésen már két követével vett részt.

Az 1848. év jelentőseges eseményeiből Temesvár városa méltóan vette ki részét. 1848 márczius 18-án érkezett meg a Bécsben és Budapesten történtek híre. A város polgársága a megye rendivel együtt még aznap a városháza előtt elterülő akkori Parádé-téren népes gyűlést tartott, melyen lelkesedéssel elfogadták a tizenkét pontot és közcsendbizottságot szerveztek. Másnap a polgárság hosszú menetben bejárta a várost és az utcáknak és tereknek más nevet adott. A Parádé-térből Szabadság-tér lett. Este ingyenes színházi előadás volt, a melyen szintén meghatóan nyilvánult meg a polgárság hazafias felbuzdulása. Impozáns módon ünnepelte meg Temesvár városa az első felelős ministerium kinevezését. A Szabadság-téren négy diszes oltárnál négy vallásfelekezet parancsa szerint mondtak köszönetet az Eggek Urának az elért nagy vívmányokért.

Ezeket, a temesvári lakosság hazafias érzését oly szépen kifejező eseményeket nyomon követték a szomorú napok. Október 10-én báró Rukavina várparancsnok kimondta a hadi állapotot és a várost valamennyi külvárosával a hadi törvények alá helyezte. A tavasz már a véres küzdelem idejét hozta a városra, melyet április 26-ától augusztus 9-éig ostromoltak honvédeink. Ezen a napon dőlt el a szabadságharcz legnagyobb csatája, fájdalom, az osztrákok javára. Haynau győzelmet aratott seregeink felett és elfoglalta Temesvárt.

Az absolutismus Temesvárt és az egész Temesközt elszakította az anyaországtól és megalakította a szabad Woiwodinát és a Temesi Bánságot. Mind a két tartománynak Temesvár lett a székhelye. Ez az állapot 1860-ig tartott, a mikor az ország-rész visszacsatoltatott Szt.-István koronájához.

Temesvár város legujabbkori története a szakadatlan fejlődés tényét tárja elénk. Ennek a minden téren való gyors haladásnak Délmagyarország fővárosa az 1891. évi országos kiállításával fényes bizonyítékát szolgáltatatta.

A temesvári vár megszüntetésére vonatkozó királyi elhatározás az 1892. évből való. A várerődítmények évről-évre leomlanak és helyet engednek a terjeszkedésre. A régi kor hadi eszközei elpusztulnak a föld színéről, hogy megteremtődhessenek a modern küzdelem eszközei: a kulturát, emberszeretet, a gyári és kereskedelmi termelést szolgáló intézmények.

Temesvár szab. kir. város, Temesmegye székhelye, a Bega folyó mellett messze nyuló síkságon az északi szélesség $45^{\circ} 47'$, a keleti hosszúság $38^{\circ} 55'$ alatt, 92 méternyire a tenger színe felett fekszik. Középhőmérséklete igen kedvező. Az északi szélesség 45 fokának tudományos megállapítás szerint $+5.6^{\circ}$ foknyi középhőmérséklet felel meg, holott Temesvár évi középhőmérséklete 10.9° fok, vagyis szinte kétszer akkora, a mekkorának geografiai helyzeténél fogva lennie kellene. Az egyes időszakok középhőmérséklete a következő: tavasz (márczius, április, május) $+11.4^{\circ}$, nyár (jun., julius, augusztus) $+20.5^{\circ}$, ősz (szept. október, november) $+12.2^{\circ}$, tél (december, január, február, $+0.7^{\circ}$. A hőmérséklet ingadozásának amplitudója 30 éves átlag szerint $+22.4^{\circ}$. Az enyhe időjárás a kedvező széljárástól és a felhőzettől is ered, a mely a nyári hőre és a téli hidegre mérsék-

lően hat. Esőben nincs hiánya a városnak. A csapadékos napok átlagos száma 103, a csapadék mennyiségének évi átlaga pedig 637·7 mm. A meteorológiai állomás eme megfigyelése szerint Temesvár város égalji viszonyai nemcsak teljesen kielégítők, hanem egyenesen kitűnők.

A város összes *területe* kitesz 3658·82 hektárt. Ebből 1092·51 belső és 2566·31 hektár külső telek. A belső telekből beépített terület:

Belváros	61·7058 hektár
Gyárváros	430·2496 »
Józsefváros	224·5457 »
Erzsébetváros.	229·5418 »
Összesen	946·0429 hektár.

A be nem épített rész liget, vársík, raktár stb.¹⁾

A belső telek részletezéséből kitűnik, hogy a város nem egységes. Temesvárt ez idő szerint négy, a Belvárostól, mint a város középpontjától 10—10 percznyire levő városrész alkotja.²⁾ Hazánk vidéki városai között Temesvár ebben a tekintetben talán egyedül áll, a mi azonban éppenséggel nem mondható előnyösnek. A távolságok a folytonos építkezések miatt ugyan mindinkább eltűnnek, az egyes városrészeknek egységes egészképpen való tekintése azonban még sokáig nem fog kirekesztődni a benszülött temesvári gondolkozási módjából. A széttagoltság a társadalmi érintkezésben bizonyos kasztrendszer kifejlődésére is vezetett és közügyekben is szeparatistikus hajlamok érvényre jutását idézte elő.

A városrészeket árnyékos fasorok és gondosan ápolt ligetek kötik össze egymással. Temesvárnak öt ligete büszkesége. Ezekre a város sokat költ, nemcsak azért, hogy ezzel külső képének szépségét emelje, hanem abból a helyes célból is, hogy az egészségi követelményeknek ilyenképen is megfeleljen.

A városnak területileg is és jelentőségre nézve is centruma a Belváros. Itt vannak a hivatalok, bíróságok, a tanító intézeteknek nagy része, a főposta, a nagykereskedések zöme, a legnagyobb pénzügyintézetek, az elegáns szállók stb., természetesen tehát, hogy a forgalom túlnyomóan itt bonyolódik le. Ez a városrész különben is a legelőbbkelő. Szabályos, jól kövezett és aszfaltozott utcái, fásított terei, melyek mind fényesen ki vannak világítva, szép üzletei, kávézói, éttermei és uri közönsége az igazi nagy város kétségtelen bizonyítékát adják. A többi városrész félkör alakjában veszi körül a Belvárost. A legnagyobb és legrégibb közülök a Gyárváros. Nevét, mely azelőtt Renzersdorf és Neue Ratzenstadt volt, 1744-ben onnan kapta, hogy benne volt a legtöbb gyár. Ma is sok gyári telepe van, azonban

¹⁾ A múlt század ötvenes éveiben a város beépített belső telke 151·4, külső telke pedig 5402·5 holdat tett ki.

²⁾ A XVIII. században még Kis-Palánk és Katalinváros nevezetű városrész is volt. Nemsokára pedig a városrészek száma újból meg fog szaporodni, mert a 26 kilométernyire levő, 6200 lakosu Mehala község csatlakozni fog Temesvárhoz.

valamennyi újabb keletkezésü. A Józsefváros II. József nevét viseli, míg az Erzsébetváros (azelőtt Majorok) 1896-ban kapta nevét. Az Erzsébetváros régibb, hátsó része visszamaradt, míg a Józsefváros felé eső eleje a külső fejlődést illetőleg megelőzi a többi városrészt. Az építkezéseknek száma évek óta itt a legtöbb.)

Ennek az a főoka, hogy az Erzsébetváros a legközelebb esik a Belvároshoz, a mely területileg csak abban az arányban terjeszkedhetik, a hogy azt a várerődítmények lerombolásával felszabaduló terület megengedi. Hozzájárul ehhez a város helyes építési politikája, a mely a telkeknek olcsóbban való eladásával lehetővé tette azt, hogy az Erzsébetvárosban számos 5—6 szobás földszintes, kertes családi ház keletkezzen. Ezeknek magasabb állású tisztviselők és jobbmodú kereskedők a tulajdonosai, a kik esetleg jelzálogos kölcsön igénybevételevel is ilyenképen teremtenek maguknak aránylag nem nagy pénzért kellemes otthont.

A milyen változatos a város története, éppen olyan folyton máskép alakulók voltak a *népességi viszonyai* is. A várost ősidőktől kezdve különféle népek lakták. Ezek mindig akként változtak, miként a nagy politikai események. Temesvár város történetében a história és a népesség igen szoros kapcsolatban volt egymással. A történeti átalakulásokat rendszerint a népesség jellegének átalakulása követte, mely processusokban a rendszerváltozással összefüggő politikai eseményt indító oknak kell tekintenünk. A honalapítás után Temesvár vidékén a letelepült magyar nemzetségek mellett kunok, izmaeliták, szerbek, bolgárok és oláhok is laktak. Ezeket a népeket a magyarság jórészt felszívhatta, mert hiteles történeti emlékek azt bizonyítják, hogy a magyarság már a XV. században túlsúlyban volt.

¹⁾ Az építkezések száma a Geml József városi főjegyző kitünően szerkesztette *Városi Közlöny* 1907. évi 1. sz. szerint kitett:

I. a Belvárosban.

	Évszám 1891—1900 átlagban	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.
építkezés	2	—	2	3	4	8	5
új lakás	10	—	2	8	20	6	23
új szoba	41	—	12	54	109	49	102

II. a Gyárkölvárosban.

építkezés	32	40	40	55	62	64	43
új lakás	71	104	96	123	184	186	90
új szoba	139	206	197	125	370	340	167

III. a Józsefvárosban.

építkezés	35	19	24	23	22	30	32
új lakás	120	127	56	44	61	74	99
új szoba	217	343	164	70	204	142	183

IV. az Erzsébetvárosban.

építkezés	38	27	45	60	58	64	58
új lakás	82	58	111	130	109	161	160
új szoba	153	147	221	320	293	436	311

Jóllehet a Kinizsi és a többi temesi gróf ide telepítette ráczok közül sokan Temesvárt választották lakóhelyükül, a magyarság a XVI. században Temesvárott is erős lábon állott, a mit bizonyít a városnak az 1582. évben a pápához írott folyamodása, mely szerint »ha Papok volnának itt a tartományban, nétalántán még se áradott volna el annyira a hitetlenség; de mind ott közülünk csak három Pap vagyon, az egyik, ki köztünk vagyon, az is Dobronikyt hiják Sr. Dominikusnak, de az is nem tud magyarul prédikálni« . . . »kiért kérjük Szentségedet, hogy a mi nyelvünken is küldjön Szentséged Tanítót.« A török hódoltság, mely alatt számos oláh család telepedett le Temesvárott, teljesen elpusztította a magyarságot. A másfélszázadot meghaladó török elnyomatás a magyar jellegű városban a magyar elemet annyira szétszórta, hogy mire visszafoglalták, hirmondónak is alig jutott belőle. A császári kormány magyarellen es uralmával viszont széleskörű telepítési actio kezdődött, a mely a század végéig eltartott. Temesvár valóságos német gyarmat lett. A németek teljesen hatalmukba kerítették a várost, a miben nem tudták őket a számra nézve nagyobb, de vagyona nézve szegényebb szerbek sem megakadályozni. Bél Mátyás szerint¹⁾ a magyarok kevesen vannak, az oláh elem nagyobb; ez alsóbbrendű szolgálatokra vállalkozik főleg, ezért nyelve nagyon elterjedt. Török kereskedőkkel is találkozni a városban. Ezek a népek a törökök kivül megmaradtak Temesvárott, csupán a számarányuk változott az idők folyamán. A Temesi Bánságnak visszakapcsolásáig a németek és szerbek vannak túlsúlyban. Az utóbbiak száma attól az időtől apadni kezd, 1848-tól fogva pedig megindult a város magyarosodása, a mely hatalmas arányaival egyre tart.

A temesvári nemzetiségi viszonyok történelmi változását szándékosan részletesebben tárgyaltuk, hogy kimutathassuk azt, hogy Temesvár eredetileg magyar volt és hogy a város mai magyarjai új magyarok, a kiknek nagy része nem született annak, hanem hazafias meggyőződésből lett azzá. Dicséret illeti ezért első sorban Temesvár német lakosságát, a mely legkönynyebben simult a magyarsághoz. A temesvári német egyébként jó magyarnak vallja magát akkor is, ha csak törten beszél az ország nyelvén és büszkeséggel mondja, hogy a fia alig ért németül. Temesvárott tényleg számos család van, a melyben a szülők nem tudnak magyarul, a gyermekek pedig csak igen akadozva beszélnek német nyelven.

Mielőtt a város lakosságának népmozgalmi, nyelvbeli, foglalkozásbeli és néprajzi viszonyainak ismertetésére reátérnék, a fejlődés jellemzése végett a népesség szaporodását világítom meg néhány adattal.

Temesvár lakosságának száma:

az 1851. évben	20.560
» 1869. »	32.223
» 1880. »	33.694
» 1890. »	39.884
» 1900. »	49.624

¹⁾ Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monographiája.*

volt. Ezek az adatok csupán a polgári lakosságra vonatkoznak. A katonaság száma az idők folyamán csak kevésbé változott. Az 1851. évben mintegy 2000 katonája volt a temesvári várnak, 1900-ban pedig 3409 katona alkotta a helyőrséget. A polgári népesség százalékos szaporodása 1851-től 1869-ig 36·2⁰/₀, 1869-től 1880-ig 4·6⁰/₀, 1881-től 1890-ig 18·4⁰/₀ és 1890-től 1900-ig 24·4⁰/₀. Látni tehát, hogy a szaporodás arányai folyton növekednek. Az 1869. évtől az 1900. évig a város lakossága kerek 54⁰/₀-kal emelkedett. Bár magában nagy számnak látszik ez a harmincz esztendei szaporodás, azt a többi hazai városra vonatkozó hasonló adatokkal egybevetve, kitünőnek semmi esetre sem mondhatjuk. Temesvárt ebben a tekintetben Arad (64·7⁰/₀), Budapest (164·7⁰/₀), Csikszereda (110·3⁰/₀), Debreczen (56·9⁰/₀), Dés (65·4⁰/₀), Déva (109·5⁰/₀), Fiume (112·8⁰/₀), Kaposvár (161⁰/₀), Karánsebes (74·2⁰/₀), Kassa (63·7⁰/₀), Kolozsvár (77·4⁰/₀), Losonc (73·7⁰/₀), Máramaros-sziget (91·3⁰/₀), Miskolc (89·6⁰/₀), Munkács (57·4⁰/₀), Nagyvárad (63·8⁰/₀), Pécs (77·1⁰/₀), Sátoraljaujhely (68⁰/₀), Szombathely (141·1⁰/₀), Vajdahunyad (69·9⁰/₀), Zalaegerszeg (63·6⁰/₀) és Zólyom (250⁰/₀) megelőzi. A kérdéses összes szaporodás eredménye ezért Temesvárra vonatkoztatva a közepesnél jobbnak nem mondható.

Az utolsó két népszámlálás szerint a városnak polgári népessége *anyanyelvre* nézve a következőképen oszlott fel:

	1900	1890
magyar	17.864	10.657
német	25.673	22.301
oláh	3.440	3.613
szerb	1.423	1.545
tót, horvát és ruthén	346	391
egyéb	878	1.377

A négy főanyanyelvet beszélők közül a magyarok és németek száma szaporodott, míg az oláhoké és szerbeké csökkent.

A tíz évi emelkedés, illetve fogyás számbelileg és perzentuálisan kifejezve ez:

magyar	+ 7.207 = + 67·73 ⁰ / ₀
német	+ 3.372 = + 15·12 ⁰ / ₀
oláh	— 173 = — 4·78 ⁰ / ₀
szerb	— 122 = — 7·89 ⁰ / ₀

Ezek az adatok a magyarság nagy térhódításának kétségtelen bizonyítékai. A magyar nyelv terjeszkedése kettős irányban nyilvánult meg. Egyfelől csökkent a nemzetiségek száma, másfelől pedig kiváló mértékben terjeszkedett a magyar tábor. A számbeli fogyás oláh és szerb részen abszolút, német részén pedig relatív. Kimutattuk ugyanis, hogy a németiség, mely 51·73⁰/₀-a az összes lakosságnak, többségben van a városban; jeleztük azt is, hogy Temesvár népessége a tízévi időközben 24·4⁰/₀-kal emelkedett, a németek számának szaporodása tehát a nemzetiség számbeli tulsúlyával semmiféle arányban nincsen, de el sem éri az összes népesség emelkedésének arányát, mert hiszen annál is jelentékenyen csekélyebb.

A nemzetiség lakta vidéken páratlan eredmény arra vall, hogy Temesvárott a magyar szellem az uralkodó, mert e nélkül a nemzetiségeknek a magyarságba való olvadása aligha sikerülne. Tény azonban az is, hogy a temesvári idegen anyanyelvűek mind hazafiasan gondolkoznak. A város németjei szíveslélekkel vallják magukat a magyar haza gyermekeinek, a szerbek szintén követik őket ebben a tekintetben, a románok pedig nem mutatnak kedvet arra, hogy egyes tulzó kávéházi politikusok hiveinek szegődjenek.

A temesvári idegen ajkuak assimilálódásának különben más bizonyítékát is tudjuk adni. A magyarra levés első követelménye a haza nyelvének tudása. A magyarul is beszélő idegen anyanyelvűek számának ezért a magyarság szempontjából fontosságot kell tulajdonítanunk. Temesvárott erre vonatkozólag szintén igen kedvezők a viszonyok. Az 1900. évi népszámlálás a város polgári lakossága között:

12.584	(49 ‰)	németet,
1.319	(30·34 ‰)	oláhót,
750	(52·7 ‰)	szerbet,
482	(54·9 ‰)	egyéb anyanyelvűt

talált, a ki az állam nyelvén beszélt. Itt is nagy a haladás, mert 1890-ben a németeknek csupán 40·12, az oláhoknak 25·99 és a szerbeknek 43·95⁰/₀-a tudott magyarul.

Ha a magyarul tudó idegen ajkuak számát hozzáadjuk a magyarok számához, arra az eredményre jutunk, hogy Temesvár városának 32.999 magyarul beszélő lakosa volt, a mi az összes népességéhez viszonyítva 66·5⁰/₀-ot tesz ki.

Temesvár magyarosodása gyorsaságának jellemzése végett még csupán arra akarunk hivatkozni, hogy az 1851. évben a városban mindössze 2346 magyar lakott, az 1900. évig való szaporodás tehát 661·47⁰/₀-nak felel meg. Mivel a város lakossága ugyanebben a félszázadban csak 141·36⁰/₀-kal emelkedett, mondhatni, hogy a magyarosodás a népesség szaporodásához arányítva ötszörös eredményt ért el.

A város *felekezeti* jellege határozottan római katolikus, mert ennek a vallásnak követői erősen túlsúlyban vannak. Az utolsó népszámlálás szerint az egyes hitfelekezetek tagjainak száma ez volt:

róm. katolikus	35.459	=	71·46 ⁰ / ₀
izraelita	5.788	=	11·67 ⁰ / ₀
görög keleti	5.017	=	10·11 ⁰ / ₀
evang. református	1.709	=	3·44 ⁰ / ₀
ágostai hitv. evang.	1.063	=	2·14 ⁰ / ₀
görög katolikus	499	=	1·01 ⁰ / ₀
unitárius	50	=	0·01 ⁰ / ₀

A vallásfelekezetek közül az ágostai hitvallásu evangelikusok és görög katolikusok az 1890. évi népszámláláshoz képest számra nézve megfogytak, ellenben a többi vallás követőinek

száma megszorodott. Ez a szaporodás a legfeltűnőbb az evang. reformátusoknál, a kik 52·45⁰/₀-kal többen voltak, mint tíz évvel azelőtt; a római katolikusok hívőinek sora 30·8⁰/₀-kal, az izraelitáké 18·9⁰/₀-kal, a görög keletieké pedig 3·2⁰/₀-kal lett népesebbé.

Népmozgalom. Az 1906. évben Temesvárott 497 házasságot kötöttek, 16-tal többet, mint az előző esztendőben, a mikor az 1000 lélekre esett házasságok száma 0·2-del volt kevesebb az az országos 8·4-nyi arányszámnál. Az utolsó évben kötött házasságok száma a népesség szaporodási arányát meghaladja és így kielégítőnek jelezhető. Ugyanaz az esztendő a születéseket illetőleg nem volt kedvező. A születések száma — mely 1476-ot tett ki — meghaladja ugyan az 1905. évi eredményt, a különbség azonban a lakosság számának emelkedésével nincs arányban. Ez Temesvár növekedő idegenforgalmára és a gyári ipar föllendülésére vezethető vissza. A városba ugyanis sok vidéki nép tódul, a mely csak ritkán telepszik le állandón, tehát nem növeli a születési esetek számát.¹⁾ A születések számában feltűnő a törvényes házasságon kívül való születések quótája. Az 1906. évi 1476 születési eset közül 396, vagyis 26·89⁰/₀ illegitim volt. Ez annál szembeszökőbb, mivel az érvényes házasságon kívül való születések száma az országban csupán 9—11⁰/₀-a szokott lenni az összes születéseknek. Ennek a jelenségnek egyfelől a sok női munkást is foglalkoztató nagyipar, másfelől az a körülmény adja magyarázatát, hogy a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekevédő Egyesület szülészeti osztályában számos nem temesvári is talál ápolást.²⁾ A szülöttek közül a leánygyermek száma tizzel nagyobb volt a fiukénál. Az utolsó tíz évben ez a második esztendő, a melyben több leány született, mint fiu. Halálozási eset az 1906. évben 1428 volt. Ezer lélekre ennél fogva 25·35 halott esett. Habár a halálózás a jelzett időszakban kisebb is volt az azt megelőző évnél, mindazáltal jelentékenynek kell mondanunk, mert az utolsó évtíz hasonló adatai a halálesetek számának növekedéséről tesznek tanúságot, a mi a város egészségügyi intézményeinek fejlettségével szintén ellentétben van. Az 1906. évi halálozások oka a legtöbb esetben tüdőbaj (242), gümőkór (182), bélhurut (109), görcs (82), gyöngeség (70), hasihagymáz (24), vörheny (12), ronesoló toroklob és torokgyík (10) volt. Baleset folytán 28-an lelték halálukat; öngyilkosság 23 történt és gyilkosságnak négyen estek áldozatul.

Az élháltak között hét éven alul levő gyermek 495 volt; 251 fiu és 244 leány. A gyermekhalandóság örvendetesen kisebbedik, a mi kétségtelenül a fokozott gyermekvédelemnek tudandó be. Ennek szolgálatában van mindennek előtt a Fehér Kereszt Délvidéki Gyermekevédő Egyesület, mely szülészeti és nőgyógyászati osztályt tart fenn, a gyermekpoliklinika és az állami gyermekmenhely. Az előbbi az 1906. évben 2700 beteget gyermeket kezelt és a gyermekgondozónői és felügyelőnői tanfolyamokat tartott, melyeken 19-en nyertek kiképzést, míg az utóbbi

¹⁾ *Városi Közlöny* 1907. évfolyam, 1. sz. 33. oldal.

²⁾ Az osztálynak az 1905. évben 256, az 1906. évben 265 szülészeti felvétele volt.

az egész esztendő folyamán 2120 kis fiut és leányt ápolt. Az év végén 1507 gyermeket gondozott és pedig az intézetben 46-ot, Temesvárott 207-et, a többi szomszédos községekben.

Temesvárnak az említetteken kívül még öt kórháza van: a városi¹⁾, Irgalmas-rendi, járványkórház, továbbá a törvényszéki rabkórház és a kerületi betegsegélyező pénztár sanatoriuma. A hat kórházban az 1906. évben összesen 4229 beteget ápoltak. (A városi közkórháznak egyedül 3264 betege volt.) A kórházak fentartási költsége 118.692·77 koronára rugott, mely összegből a városi közkórházra 129.627·76 korona esik.

A betegsegélyezés ügyét szolgáló egyéb intézmények közül említésre méltó a Délmagyarországi Természettudományi Társulat nyilvános vegyészeti vizsgáló állomása, mely egészségügyi vizsgálatokkal is foglalkozik és a tuberkulózis leküzdésére alakult Délvidéki Tüdővészellenes Szövetség. Ez az egyesület, mely a déli Magyarország egész társadalmát sorompóba hívta a pusztító vész ellen, a gümőkórtól való megóvást, a betegségben szenvedők segélyezését és a gyógyíthatatlan tüdővészeselek részére üdülőhelyek alapítását tűzte ki céljául. Az egészségügyi szolgálatot a városban 46 orvos, egy fogász és 56 baba teljesítette.

Művelődési viszonyok. Temesvár város kulturális kiválóságát felesleges ékes szavakkal bizonyítgatni. Ennek a tanulmánynak kereteit is átlépnők, ha a város minden egyes kulturális intézményét behatóan ismertetnők és méltatnók. A művelődés ügyét előmozdítani hivatott institutiók pusztá megemlékezésével és néhány statisztikai adat felsorolásával, azt hisszük, teljesen el fogjuk érni azt a célunkat, hogy a mai Temesvár kulturális képét a helyes világításban bemutassuk.

A város írni és olvasni tudóinak száma az 1900. évi népszámlálás adatai szerint 34.908-at, vagyis 70·3%-ot tett ki. Az 1890. évi népszámláláshoz képest kerek 7%-nyi javulás konstatalható. Az írni-olvasni tudóknak az összes népességhez viszonyított számát illetőleg Temesvárt az országban Pozsony (76·3%), Pécs (71·1%), Székesfehérvár (74·8%), Győr (77·5%), Komárom (72·2%) és Budapest (76·9%) megelőzi ugyan, az arány azonban ebben a hat városban is csak kevéssel kedvezőbb.

Temesvár oktatási ügye kitünő. Tanítóintézetei — és pedig az alsók és felsőbbek egyaránt — jó hírnévnek örvendenek. A városnak 6 óvodája és 32 elemi iskolája van (közülök 12 városi, 2 állami, 8 róm. kath., 3 görög-keleti szerb, 4 görög-keleti román és 3 magánintézet), melyben az 1906/1907 iskolai évben összesen 6940 tanuló járt. Van továbbá városi polgáriskola (344 tanuló), a róm. kath főgimnázium (376 tanuló), az állami főgimnázium (447 tanuló), az állami főreáliskola (403 tanuló), az állami tanítóképző (115 tanuló), az állami felsőbb leányiskola (258 tanuló), Miasszonyunkról nevezett apácák 3 leányiskolája (589 tanuló) és óvónő, valamint tanítónőképzője (173 tanuló) és csász. és kir. hadapródiskola (133 tanuló). Szakirányú iskola a városi felső kereskedelmi iskola (186 tanuló), az állami fa- és fémipari szakiskola

¹⁾ Ez volt az első közkórház hazánkban.

(241 tanuló), az iparosinasiskola (1053 tanuló), a kereskedőinasiskola (172 tanuló), a pinczériskola (25 tanuló). Ezeken az állandó tanítóintézeteken kívül több ipari és kereskedelmi jellegű tanfolyam is rendeztetett, és pedig asztalosok, szabók, cipészek és kereskedelmi alkalmazottak részére.¹⁾ Temesvárnak van azután siketnéma iskolája (67 tanuló), siketnéma inasok iskolája (9 tanuló), vakok intézete, egyéves önkéntes előkészítő tanfolyama, magyar nyelvű tanfolyama és városi zene- és énekiskolája. A város egyetlen főiskolája a róm. kath. papnevelő-intézet, mely 1806-ban nyílt meg. Hallgatóinak száma 47. Temesvárnak az 1906/1907. iskolai évben összesen 11.656 tanulója volt.

Temesvár a múlt évben élénk agitációt fejtett ki a harmadik egyetem elnyerése érdekében. Jogcímét a hazai városok között elfoglalt jelentősége mellett főleg arra alapítja, hogy a városnak 1848-ig jogi akadémiaja volt, mely azonban megszűnt.

A város művészeti törekvései a temesvári színészet és zenei élet régiségében előnyösen nyilvánulnak meg. Temesvárott már a XVIII. században játszottak német színészek, a kiknek 1776-tól kezdve állandó hajlékuk volt. A mai színház, melynek előadási nyelve 1885-től 1899-ig magyar és német volt, az 1899. esztendőttől fogva pedig csak magyar, 1872-ben épült. A város a színészetet 20.000 korona készpénzzel, továbbá a színház, a világítás és fűtés ingyenes átengedésével segíyezi.

A zenészet és énekművészet iránt szintén nagy az érdeklődés. A zenei tudás terjesztése birta reá a várost, hogy zeneiskolát alapítson, melynek előkelő színvonalát a vezetőség tekintélye és híre biztosítja. Az első énekkar 1867-ben alakult. Ma Temesvárnak 13 énekkara van 1326 taggal.

Az irodalom és szépművészet ápolásáról az »Arany János-társaság« tesz tanuságot, mely magában egyesíti a déli vidék legkiválóbb költőit és íróit. Kiadványai nagy értékűek. A társaság irodalmi felolvasásokat is szokott rendezni, a melyek mindig igen látogatottak.

A tudományok ápolására és a nép nevelésére számos egyesület alakult. Nevezetesebbek a Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeumtársulat, melynek értékes régészeti gyűjteménye, könyv- és képtára van és a mely Délmagyarország történetére vonatkozó munkák kiadásával is foglalkozik; a Délmagyarországi természettudományi társulat, orvos-gyógyszerészeti szakosztálylyal, az Országos orvosszövetség temesvári fiókja, a Mérnök- és építészegyesület, a Jogászegylet, több gyermekkertegyesület, a Délmagyarországi tanítóegyesület, a Temesvári állatvédő egyesület, a Délvidéki kárpátegyesület, a Délmagyarországi közművelődési egyesület fiókja, a Temesvárkerületi tanárok egyesülete és a Temesvári szabad lyceum. A lyceumi élet fejlett Temesvárott. A tanári kör vezette Szabad lyceum mellett, mely évenként hat hónapra terjedő ciklusban a tudomány

¹⁾ A tanfolyamok száma 1908. évtől kezdve lényegesen megszaporodott. A kereskedelmi miniszter áldozatkészsége folytán még dynamogépkészítők, kazánfűtők, lokomobil-, cséplőgép- és stabilgépkezelők, továbbá könyvnyomdászati és ipari könyvviteli szaktanfolyam is tartható.

különböző ágairól tart előadásokat, a Munkás-lyceum, a vasutasok körének lyceuma, a Délvidéki nemzeti szövetség és a Katolikus legényegylet rendez oktató irányu előadásokat.

Könyvtárakban sincs hiány. Az iskolai és tanári könyvtárokon kívül, első sorban a városi könyvtárt és a három városi népkönyvtárt (munkások használják főleg) említjük. A városi könyvtár 35.000 kötetet tartalmaz. A város évenként 10.940 koronát költ könyvtáaira. Nagy könyvtára van továbbá a kereskedelmi és iparkamarának a róm. katolikus egyházmegyének és a kegyesrendi papoknak.

A város hírlapirodalma régi és fejlett. Első lapja 1771-ben jelent meg német nyelven. Magyar hetilapja csak az 1858. évben indult meg. (»Delejtű«, szerkesztette Pesty Frigyes.) Ma Temesvárnak 6 politikai napi újságja, 3 politikai hetilapja, 2 nem politikai és egy gazdasági hetilapja, egy színházi újságja és négy havi folyóirata van.

Különleges tudományos intézmény a meteorologiai és seismologiai observatorium, mely égtűnetei és földrengési megfigyeléseivel hirre tett szert.

Temesvár *foglalkozási* statistikája a szó szoros értelmében vett városi jelleget a legpregnansabban domborítja ki. Ebből világosan kitűnik, hogy Temesvár első sorban ipari és kereskedelmi góczpont, második sorban hivatalnokok városa. A földmivelő elem teljesen hiányzik. Őstermeléssel foglalkozó van ugyan a városban, a kereseti ág számbeli kiterjedtsége azonban nem nagy, jóllehet a foglalkozási csoport összesítve mutatja ki mindazokat, a kik mezőgazdasággal, kertészettel és állattenyésztéssel foglalkoznak. Az ipar és kereskedelem domináló szerepe természetesen a város külső képén is megnyilatkozik, mely első pillanatra elárulja azt, hogy ebben a városban a termelő munkának nagy a tekintélye. Már az is, a ki Temesvár felé közelítve, maga előtt kibontakozni látja a város körvonalait, azonnal észreveszi azt a számos égnek meredő gyári kéményt, a melynek szüntelen sűrű füstgomolyagai a folytonos és megfeszített erő kifejtés hatalmas tanubizonyosságát adják. Temesvár utcái élete is visszatükrözi a város karakterét. Népi viseletet nem sokat lehet látni, és azokról is, a kik hordják, biztosan tudhatjuk, hogy a környékről valók. A sváb, román és bulgár ruha azért nem ritkaság az utcákon. A város centrális fekvésénél fogva is, de főleg hivatalai miatt sok vidékit vonz, a kiknek száma a hetivásári napokon különösen felszaporodik. A hölgyek toilettejeinek változatossága, a katonai egyenruhák sokfélesége és a sok munkás zubbonyának színe még fokozza azoknak az élvezetét, a kik a tónusokban szeretnek gyönyörködni. Sürgésforgás, elevenség és zsibaj tartja hatalmában a várost. A tehorkocsik robaja, a gummikerekűek lovai patkóinak csattogása, a villamos vasut egyhangu moraja és csöngetése, melybe olykor-olykor egy száguldó automobil éktelen sipolása, vagy túlkölése szól bele, a hullámzó utca individuális zajával és a rikkanások egymást túlharsogni akaró kiabálásával összeolvadva, egy sajátos hangkeveréket alkot, a mely mindenütt egy és mégsem ugyanaz.

Az 1900. évi népszámlálás szerint a város lakossága foglalkozásra nézve ekként oszlott fel:

	Kereső	Eltartott	Összesen
őstermelés	561	922	1.483
bányászat, kohászat	—	4	4
ipar	9.110	8.795	17.905
kereskedelem és hitel	2.350	2.987	5.337
közlekedés	1.388	2.933	4.321
polgári és egyházi közszolgálat . .	1.825	2.566	4.391
véderő	3.409	456	3.865
különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok	3.043	3.774	6.817
nyugdíjasok, tőkepénzesek stb. . .	1.474	1.617	3.091
ismeretlen foglalkozásuak	912	1.948	2.860

Az iparral, kereskedelemmel és közlekedéssel részletesen fogunk foglalkozni, ezért e helyütt csak azt kívánjuk megállapítani, hogy Temesvár a népességének több mint fele ezekből a kereseti ágazatokból él, mert hiszen a statisztikai megnevezés szerint különböző gazdaságokban alkalmazottakat és napszámosokat is legnagyobbbrészt azokhoz hozzászámíthatjuk. A polgári és egyházi közszolgálat, melyhez a nyugdíjasok is tartoznak, eléggé tekintélyes csoportját adja a lakosságnak. Tőkepénzes kevés van a városban. A nagy vagyon általában ritka. Ebben a tekintetben egészséges eloszlás tapasztalható, a mely a jólét szélesebbkörű elterjedtségében előnyösen jut kifejezésre. A véderő Temesvár hadászati posztójánál fogva számbelileg tekintélyes. A város egyike az ország legerősebb helyőrségeinek és a VII. hadtest parancsnokságának székhelye. Bányászat és kohászat a városban nincsen. A kimutatott adat egy bányauzem képviselőségére vonatkozik.

Meg kell jegyezni, hogy az összes keresők 23·41⁰/₀-a nő volt. A kereső nő legtöbbször (2.624) az iparban talált foglalkozást. Viszont a város 26.002 eltartottjának szinte háromnegyed része (71·32⁰/₀) ugyancsak a női nemből került ki.

A szóban forgó statisztikának az 1890. évi népszámlálási eredménnyel való összehasonlítása érdekes következtetéseket enged. Annak idején a lakosság feloszlása ez volt:

	Kereső	1900-ig szaporodás (+), apadás (—)
őstermelés	535	+ 26 = 6·86 ⁰ / ₀
bányászat, kohászat	2	— 2 = 100 ⁰ / ₀
ipar	7.317	+ 1.793 = 24·52 ⁰ / ₀
kereskedelem és hitel	1.790	+ 560 = 31·28 ⁰ / ₀
közlekedés	933	+ 455 = 48·76 ⁰ / ₀
polgári és egyházi közszolgálat	1.323	+ 498 = 37·64 ⁰ / ₀
véderő	3.554	— 145 = 3·23 ⁰ / ₀
különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok	4.153	— 1.110 = 26·49 ⁰ / ₀
nyugdíjasok, tőkepénzesek stb.	1.284	+ 190 = 14·79 ⁰ / ₀
ismeretlen foglalkozásuak . .	588	+ 324 = 55·1 ⁰ / ₀

A bányászat-kohászatot és az ismeretlen foglalkozásuak csoportját nem tekintve — melyet kézen fekvő okból megfigyelésünk körébe nem vonhatunk — csupán a véderő és a különböző gazdaságokban alkalmazottak és napszámosok száma fogyott, míg a többi foglalkozást űzők mind megszorodtak. A helyőrség csökkentése hadászati érdekekkel kapcsolatos, a napszámosok számbeli fogyását pedig annak tulajdonítjuk, hogy az 1900. évi népszámlálás nagy részüket állandó alkalmazottnak minősítette és az iparral, kereskedelemmel vagy közlekedéssel foglalkozó keresők közé sorozta. A kvantitatív haladásról tanuskodó kereseti csoportok közül első helyen a közlekedést kell említeni, a mely a város összes lakossága szaporodási arányának (24·4⁰%) éppen kétszeresét érte el. Ennél az aránynál nagyobb eredményt még a polgári és egyházi közszolgálat, a kereskedelem és hitel, valamint az ipar mutathat fel. A kereskedők számának 31·28¹/₀-kal való emelkedése körülbelül megfelelhet a tényleges állapotnak, az ipari csoport 24·52⁰/₀-os eredménye azonban véleményünk szerint nem pontos. A nyugdíjasok és tőkepénzesek gyarapodása végül főleg az értelmiség terjeszkedését igazolja.

Östermelés. Temesvár város területén az östermelésnek nincsen jelentősége. Egyes ágai közül csupán kertészet válik ki, a mely azonban szép hirre tett szert. A város külső területe felette kicsiny. Az 1905. évben a művelt és földadó alá nem eső terület összesen 6.359 kat. holdra rugott, míg ugyanakkor Debreczen művelt és nem termő földje 167.311, Szabadkáié 166.104 és Kecskemétié 151.723 kat. holdat tett ki. Temesvár östermelésének arányait ezek a számadatok máris jellemzik. A megművelt terület az utolsó országos mezőgazdasági felvétel adatai szerint a következőképen oszlott fel:

szántóföld	3.228 kat. hold
kert	429 » »
rét	159 » »
szőlő	72 » »
legelő	39 » »
erdő	2 » » ¹⁾

Jóllehet ezek az adatok azóta sok tekintetben elavultak, kénytelenek vagyunk őket mégis felhasználni, mert hasonló

¹⁾ Geml József: *Temesvár szab. kir. város statistikája az 1898. évben* című munkájában azt találjuk, hogy a gazdaságok felosztása az 1895. évben ez volt:

szántóföld	2.892 kat. hold
kert	472 » »
rét	531 » »
szőlő (beültetett)	52 » »
legelő	1.293 » »
erdő	13 » »
nem termő	950 » »

Geml adatai szerint — melyeket helyesebbnek tartok a statisztikai hivatalénál — a terület 6.209 kat. holdra rugott, a melyből 3.040 kat. hold városi tulajdon volt.

ujabb statisztikai anyaggal nem rendelkezünk, ennek hiányában pedig a gazdaságoknak jelleg és nagyság szerint való megosztásával nem foglalkozhatnánk. Az 1895. évi VIII. t.-czikk alapján végzett mezőgazdasági összeírás eredményének feltüntetésével mindamellett nem vélünk felesleges munkát teljesíteni, már azért sem, mert a termelésre vonatkozólag meglevő újabb adatok ismertetésével a város őstermelése változásának irányait is megvilágítjuk.

A részletezett 4.078 kat. holdnyi területen összesen 2.169 gazdaság foglalkozott a föld művelésével. Ebből saját tulajdonán 2.028, haszonélvezeti birtokon 20, haszonbéres földön 80 és vegyes birtokon 41 gazdálkodott. A tulajdoni viszonyok első pillanatra igen kedvezőknek látszanak, mert hiszen a gazdaságok 93·5%-a tulajdon birtokon volt, ha figyelembe vesszük azonban, hogy a szóban forgó gazdaságok mindössze 2.107 kat. hold területnek és ebből csupán 1.361 hold szántóföldnek a tulajdonosai, jogosan vethetjük fel a kérdést, hogy a csekély földtulajdon miként biztosította az őstermeléssel foglalkozó népesség existenciáját? Ha egyébként a gazdaságok számát nem a tulajdoni birtokkal, hanem az összes földterülettel hasonlítjuk össze, akkor is arra a hihetetlen eredményre jutunk, hogy egy gazdaságra átlagosan 1·88 hold terület és 1·49 hold szántóföld esett; oly csekély gazdálkodási terület tehát, a mely kerti műveléssel is alig adhatja meg a megélhetés alapját.

A gazdaságoknak nagyság szerint való csoportosítása a hivatalos statisztika szerint ez volt:

1 holdon alul levő: szántóföld nélkül	1.781
1 » » » szántófölddel	89
1—5 holdig	197
5—10 » 	41
10—20 » 	22
20—50 » 	25
50—100 » 	10
100—200 » 	1
200—500 » 	3

Vagyis a törpegazdaságok száma 2.067-re, a kisk gazdaságoké 98-ra és a középgazdaságoké 4-re rugott. Nagy gazdaság Temesvár város területén nem volt.

Az 1905. évre vonatkozó statistika, mely, mint említettem, nem öleli fel az 1895. évi mezőgazdasági összeírásnak valamennyi az őstermelés jellemzésére nélkülözhetetlen adatát, a művelt területnek ezt a részletezését adja:

szántóföld	2598 kat. hold
kert	379 » »
rét	683 » »
szőlő	94 » »
legelő	1425 » »
erdő	14 » »

A mezőgazdaság főterménye a buza, melynél jóval kevesebb árpát, zabot és tengerit vetnek, még jelentéktelenebb a burgonya és a rozs termelése. Számbelileg az 1905. évi aratás eredménye így fejezhető ki:

buza (őszí és tavaszi)	9376 mtm.
rozs (őszí, tavaszi és kétszeres) . . .	872 »
árpa (őszí és tavaszi)	3889 »
zab	3832 »
tengeri	3591 »
burgonya	1075 »

A temesvári talaj a mezőgazdaságra igen alkalmas. A földek nagy humustartalma a termények mennyiségére és minőségére kiváló hatással van, a minék előnyös következménye egyfelől az, hogy Temesvárott országos értelemben vett rossz termés nem szokott lenni, másfelől pedig a termelt növények qualitative első osztályuak. A temesvári buza például teljesen egyenlő minőségű a kitűnő bácskai buzával és csak azért olcsóbb annál, mert Temesvár a Budapestre való szállítást illetőleg a vízi uttal rendelkező Bácska mellett hátrányban van. A híres tiszai- és marosvidéki buzával csak azért nem egyenlő a temesvári termés, mert a városnak június hó közepétől gyakran forróságba átmenő éghajlata a pompás talajjal ellentétben a buzatermelésnek nem válik javára. A tartós jó időjárás miatt ugyanis a növény gyorsan érik, ezért az aratásig a rozsda és a megdőlés kárt okoz benne. A buza hektoliterjének átlagos súlya 76 kg., a rozsé 72 kg.

A mi a holdonkint való termést illeti, Temesvár rendszerint túlhaladja az országos átlagot. Az utolsó 10 esztendő átlaga: 8 mtm. buza, 8 mtm. rozs, 9 mtm. árpa, 9 mtm. zab, 12 mtm. tengeri, 80—90 mtm. burgonya.

A mezőgazdasági munkások évi átlagos napszámára el-látás nélkül az 1905. évben kitett:

férfi napszám	207 fillér
női napszám	115 »
gyermek napszám	75 »

A fizetett munkabérek az országos átlagnál jóval nagyobbak voltak.

A város szőlőművelése sohasem volt nagy. A gyárvárosi szőlők kellemesen savanykás bora mindamellett kedvelt volt Temesvárott, a hol első sorban a tulajdonosok házi fogyasztására szolgált. A kilenczvenes években a phylloxera teljesen elpusztította a tőkét, minek következtében az új amerikai vesszők ültetése kezdődött meg, mely még egyre tart. Az 1905. évben is ültettek 869 holdat, melylyel együtt a temesvári összes szőlőterület 144 holdat foglal magában. Abban az esztendőben 1192 hektoliter must termelt, melyből 1073 hektoliter bor készült. A szőlőtermés a 374 mtm-nyi eladott szőlő számbavevésével

48.435 K értéknek felelt meg. A városnak $3\frac{1}{2}$ holdnyi szőlőiskolája van, melyet hazilag kezel és a melyből szegénysorsuak között ingyen is kioszt kenyigéket.

*Kertészet.*¹⁾ Az éghajlatilag előnyös Temesvárott a kertészet is az egész országban jól ősmert fokra fejlődött. A mezőgazdaságnak az az ágazata a disz- és haszonkertészet valamennyi termékére kiterjed. A város három nagy, a külföldön is híres czége (Mühle Vilmos, Mühle Árpád és Niemetz W. F.) lankadatlan kitartással és áldozatkészséggel a kertészetnek szinte minden ágát felkarolta, a melyet hazánkban egyáltalában nem, vagy csupán igen primitív módon műveltek. Különös gondot a gyümölcsfa-, conifera-, lombfa- és vadnövénynyenyésztésre fordítottak. Ezeknek művelési területe mintegy 300 kat. holdat foglal magában. Éveken át tartó tanulmány és kísérletezés előzte meg a sok lomb-, tülevelű-, gyümölcs- és vadfa ama fajainak kiválasztását, a melyek az éghajlati és helyi viszonyoknak mindenben megfelelnek.

A faiskolai tenyésztés magas fokra emelkedett a városban. Az exportált kereskedelmi árút mindenütt nagy meglegedéssel fogadják a vevők, mert a temesvári nehéz, agyagos talajban nőtt termék bárhol biztosan és eredményesen nő tovább. Az ültetvények, cserjék, fák, coniferák szakszerű tenyésztése kimagasló, mivel a termelők sem fáradságot, sem költséget nem kimélnek, hogy az ezen a téren elérhető legjobb minőségű árút szolgáltatassák a kereskedelemnek.

A rózsatenyésztés valósággal látványossága a városnak. Ez a legujabb tenyésztési tapasztalatok szerint folyik és a nevelt kiviteli árú kitünősége dolgában nemcsak vetekszik a külföld legjobb termékeivel, hanem az itt még olcsón megszerezhető trágyaanyag folytán sok tekintetben meg is előzi ezeket. A temesvári kertészet a vadrózsa magjától kezdve a kész nemes fajú magas növesű rózsáig mindent maga tenyészt. Azelőtt a nemesítéshez szükséges vad növényeket a külföldről kellett hozatni. Tíz év óta a külföldi növények importja igen megcsappant, olyannyira, hogy a forgalomban ma már csak temesvári termék szerepel. A tiszta diszkertészet hasonlóképen jelentékeny haladásról tesz tanuságot, a mit a nagy tenyésztő házak építésének kell tulajdonitanunk, melyek lehetővé tették a számos exotikus növény biztos tenyésztődését. A sok virág közül a chrysanthemumokat említjük, melyeket számos változatban és színben nagy telepeken tenyésztenek. Szemet és lelket gyönyörködtetnek a pálmák is, nemkülönben az a sok üvegházi növény, a melyet a temesvári kertészet itt meghonosított és közkinccsé tett. A kertészet iránt való érdeket és hajlamot szóval, írással és tettel a leglelkesebben fejlesztik itt, a minek köszönhető, hogy Temesvár minden kertészeti törekvés középpontjává vált. Ezt ország-világ elösméri azzal, hogy a kerti telepeket évenként számos szakember és magánkertész, tanító intézet és érdeklődő meglátogatja.

A temesvári ültetvényekről évenként mintegy 3 millió gyümölcsfa és cserje, 100.000 gyümölcscesemete, 150.000 diszfa, 300.000

¹⁾ Mühle Árpád kertészeti szakiró közlése alapján.

különféle csemete, 200.000 tülevelüfa, azonkívül 100.000 rózsafa, 125.000. buxus, 200.000 csirág, 200.000 cserép- és disznóvénny és 120.000 eperültetvény kerül forgalomba, nem szólva arról a nagy mennyiségű magról, a melyet szintén áruba bocsátanak. A temesvári kertészeti termékeknek egész Európa a vevője.

A kertészet többi ága, nevezetesen a gyümölcs- és veteménykertészet nem jöhet számba. Az utóbbinak a várostól bérelt földeken bolgárok foglalkoznak tulnyomólag, a kik azonban korántsem fedezik a helyi szükségletet.

Állattenyésztésről Temesvárott alig lehet szó. A szükséges legelők hiánya és a földek nagy ára az intensív állattenyésztésnek teljesen útját állja. Az őstermelésnek ezzel az ágával a gazdaságok inkább mellékesen, saját szükségletre és bizonyos hulladékok értékesítése végett szűk határok között foglalkoznak. Lótenyésztése a városnak egyáltalában nincsen. Ha egy-egy mezőgazda felnevel is néhány lovat, tenyésztésről nem beszélhetünk már azért sem, mert a csikók a fejlődéshez nélkülözhetetlen mozgási terület hiánya folytán csenevész állatokká lesznek, a melyekkel a tenyésztő egyáltalában nem büszkélkedik. A sertés-tenyésztésnek sincs jelentősége. Ennek a jószágoknak is első sorban kiterjedt legelőre van szüksége. Tudjuk ezt főleg a hazai fajokról. Magyar sertést ezért egyáltalában nem tenyésztene, hanem a yorkshirei fajt nevelik, a mely zárt helyiségben is tenyészthető és tejgazdasági melléktermékekkel és hulladékokkal hizlalható. A hizlalás egyébként nem zsir, hanem huskészítésre irányul. Az állatot csupán egy éves koráig etetik és azután eladják a hentesnek. A marhatenyésztés inkább számottevő. Jelentőségét azonban ez sem a mezőgazdasági tenyésztésnek, hanem főleg a szeszgyártás mellékágaképpen folytatott hizlalásnak köszönheti. Hizlalással három szeszgyár foglalkozik, a melynek évi marhaállománya az utóbbi években 3.500—4.000 darabot tett ki. A gyári moslék kitünő tápláló hatása folytán a hizlalt tarka német faj első minőségű husállatot ad, a mely a külföldi piacokon is jó áron kel el. A Temesvárott hizlalt marhának Budapest, Bécs és több németországi nagy város az eladási helye. A szeszgyártási hulladékok értékesítése végett folytatott marhahizlalás Temesvárott is, — miként az egész országban, — hanyatlóban van, a minek egyfelől a sovány állat nagy ára, másfelől pedig a konjunktura előnyeit csupán a folyó évben élvező szesztermelés reduciója az oka. A szeszgyárak ma már szinte fele annyi állatot hizlalnak, mint azelőtt és más uton igyekeznek a moslékot értékesíteni. Az egyik temesvári szeszgyár, a melynek marhaállománya mindig a legnagyobb volt, a moslék egy részét szárítja és ilyen állapotban forgalomba bocsátja.

Külkereskedelmi szempontból figyelmet érdemel végül a város baromfitenyésztése. Ez is azonban tulnyomólag a hizlalásra támaszkodik. A hizlalás ludakra, pulykákra és főleg csirkékre terjed ki. A használt sovány baromfi kivétel nélkül délmagyarországi eredetű. A Temesvárott hizlalt szárnyas jó minőségét az a körülmény biznyítja legjobban, hogy az árú nagy részét Ausztria és Németország szívesen vásárolja.

Ipar. Temesvár iparának történetére vonatkozólag részletes adataink ugyan csak a XVIII. század elejétől kezdve vannak, mindazáltal határozottsággal tehetjük fel, hogy a városnak már sokkal előbb is számottevő ipara volt. Tudjuk, hogy Temesvár az 1316. évben királyi székhely lett, hogy Károly Róbert király családjával kilencz esztendeig tartózkodott falai között. Ez alatt az idő alatt a város ipara kétségtelenül fellendült, mert hiszen a királyi udvar és az itt tartózkodó számos főúr részére szükséges munkákat, — ha nem is egészen — idevaló kézműveseknek kellett végezni. Károly királyról egyébként az is ismeretes, hogy szerette a pompát és fényt és hogy a lovagi tornákból és a mulatozásból ki nem fogzott. A király életmódja és főleg az a historiaiilag megállapított nemes tulajdonsága, hogy »a városokat igen szerette, fölmagasztalta, sorsukon javított és mindeneket jó rendbe hozott«, alapot ad ama feltevésünknek, hogy a király székhelyének ipari viszonyai iránt fokozott érdeklődést mutatott. Az ide költözött olasz és német telepesek között bizonyára mesterember is akadt bőven, akiket a király a polgári elem erősítésére irányuló szándéka mellett az ipar fejlesztése végett is telepített a városba. Temesvár a hazai városok között elfoglalt jelentőségét Károly Róbert uralkodása után is megtartotta, a mi nagyon valószínűvé teszi, hogy a város ipari tekintetben is mindaddig kivált, a míg az egyre sűrűbbé váló török ostromok a békeszerető ipari népességet az elköltözködésre nem kényszerítették.

A török hódoltság véget vetett a város ipari életének is, a mely csak a félhold uralmának megszűntével kezdett fellevenedni.

Temesvár ipari fellendülése gróf Mercy Florimundnak, a Temesi Bánság első katonai kormányzójának nevéhez fűződik. Mercy a zilált közigazgatási viszonyok rendbehozásával párhuzamosan helyes érzékkel és az ügy iránt való szeretettel az országrésznek teljesen elhanyagolt közigazdaságának javításán fáradozott és ezen a téren is számottevő eredményt ért el. Kormányzása legelején részletes rendezési javaslatot terjesztett elő, melynek keresztülviteléhez, a bécsi udvar által lényegtelen módosításokkal történt elfogadása után, menten hozzáfogott. Mindenek előtt a telepítéshez látott. Először — politikai okokból — németeket hozott a Bánságba. Temesvárra többnyire kézműveseket telepítettek, mert a város kicsiny határa a földművelésnek nem engedett teret. De a német iparosok közül is, a kapott instrukcióhoz képest, csak a katolikus vallásuakat fogadta be,¹⁾ a kik azután különböző kedvezményekben részesültek. Más valláson levő iparos kivételesen kaphatott csak letelepülési jogot, a mely azonban csupán addig volt érvényben, a míg katolikus azt az

¹⁾ Az udvari kamara rendelkezése szerint »damit lauter Teütsche und Cath. Bürger in ermeldte Stadt Temesvár eingenöhmen werden, denen auch zu desto mehrerer populirung 6 frey Jahre nebst deren gewöhnlichen Immunitaeten, Freyheiten und Privilegien, wie es in anderen derley Staedten gewöhnlich, bewilligt werden«. (dr. Szentkláray Jenő: *Száz év Délmagyarország újabb történetéből.* I. kötet 142. oldal).

iparágat nem gyakorolta.¹⁾ Mercy ilyenképen annyira szaporította a mesteremberek számát, hogy azok lassanként czéhekké tömörülhettek.²⁾ A kormányzó azonban a kisipar terjesztésével koránt sem érte be. Gondoskodását kiváló mértékben a gyári iparra terjesztette ki, melynek Temesvár városát illetőleg határozottan megalapítója volt. Iparfejlesztési politikájának céltudatos volta valóban meglepő. Hogy az alapítandó gyári vállalatoknak meg legyen a szükséges nyersanyaguk, Temesvár vidékén az ipari növények termelését mozdította elő. A Béga mentén eperfákat ültetett, mert a selyemtenyésztésre kiváló gondot fordított. Az olajmagvak termelését felkarolta, hogy az oliva-olajat helyettesítse és olcsó világító olajat is nyerjen. Pártolta továbbá a szőlő ültetését is.

A selyem feldolgozása végett csakhamar selyemgyárat alapított. A gyári vállalatok helyéül a várostól keletre levő területet jelölte ki, mely városrész akkor kapta meg a ma is használt Gyárváros nevet. A selyemgyár azonban a Gyárváros mellett volt. Ezt a gyári telepet teljesen felszerelte mindazzal a berendezéssel, a mely a selyemhernyótenyésztéshez, a selyemfonál nyeléséhez, lefejtéséhez és felmotolálásához szükséges. Alkalmas szövőszékeket helyezett el benne, a melyekkel sima és mintás, könnyű és nehéz árut lehetett készíteni. A gyárnak első készítményét egyházi czélokra használták fel, a második gyártmányt pedig Krisztina császárné kapta, mint egy olyan országrész ipari termékét, a mely még néhány évvel ezelőtt vadon volt.³⁾

A Gyárvárosban épültek a hollandiai olajprések, melyek a gyapju megmunkálásához, a szappangyártáshoz és egyéb ipari czélokra használt olajat szolgáltatták. Ott volt a papiros-, sodrony- és téglagyár.

Az 1725. évben indult meg a munka az új abaposztó- és szőnyeggyárban, a mely két esztendő múlva már jelentékeny

¹⁾ Jellemző arra nézve az udvari kaczellária 1727. évi márczius 18-án kelt rendeletének kivonata: »Hofkammer verordnet der Administration, die Braeuhaus- und Brandweinbrennerei-Arenda von der jüdischen Compagnie abzunehmen [und dem Katholischen Braeumeister Philipp Bauer sammt Compagnie um den Preis von 20,000 Fl. (?) jaerlich zu überlassen«.
(Országos Levéltár.)

²⁾ Dr. Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monográfiája*, 174. oldal. A czéhek szervezését különben az 1718. évi január 1-én megalakult városi tanács is kérte a megalakítása évében a tartományi adminisztráció elé terjesztett beadványában. (Johann N. Preyer: *Monographie der kön. Freistadt Temesvár*, 56. old.) Az akkor alakított czéhekre vonatkozólag, sajnos, közelebbi adataink nincsenek. Az egykori temesvári adminisztráció levéltárának megmarad töredékei, melyeket az Országos Levéltár őriz és amelyeket dr. Baróti Lajos foglalt össze »*Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez*« című gyűjteményében, egyetlen egy adatot sem tartalmaznak a fontos ipartörténeti kérdésre nézve.

³⁾ Joh. Heinrich. Schwicker: *Geschichte des Temeser Banats*, 320. oldal.

nyereséget mutatott fel.¹⁾ Volt azonkívül sörgyár, több pálinkafőző.²⁾ rézhámor és állami börgyár.³⁾

A gyári vállalatok többnyire állami költségen épültek. Mercy ugyanis átlátta azt, hogy nagyobb befektetésre hajlandó vállalkozó nem akad, azért a telepeket felépítette és vagy az állam által tartotta üzemben, vagy bérbe adta őket.⁴⁾

A vállalatokat azzal is támogatta, hogy gyártmányaikkal megegyező árúknak behozatalát megtiltotta, sőt gyakran nem engedte meg azt sem, hogy azt az árút a telep helyén mások is készítsék.⁵⁾

Az ezekben a gyárakban alkalmazott munkások főleg külföldiek voltak. Mercy ugyanis a telepítést továbbra is erélylyel folytatta. Az iparosoknak adott szabadságot és adómentességet 15 évre meghosszabbította és gondja volt reá, hogy ezt Németországban és a szomszédos államokban megtudják. Az akkori temesvári polgárok könyve mutatja, hogy a város iparosai közt sok az ide költözött osztrák, német és olasz származású. Van köztük belgrádi és konstantinápolyi is, magyarországi születésű azonban kevés. Temesvári meg éppen csak négy. A magyarok majdnem valamennyien a szücsmesterséget folytatták.⁶⁾

Mercy utódjai a kijelölt nyomon igyekeztek ugyan haladni, törekvéseiket azonban nem kísérte oly nagy siker.

A XVIII. század második felében már a következő iparágakat gyakorolták a városban: borbélymesterség, könyvkötés, fegyverkovácsság, esztergályosipar, kádármesterség, mészáros, üvegesipar, ötvösség, tímárság, téglavetés, keztyűmesterség, kalaposság, kávéipar, fésűmesterség, gombkötés, szücsmesterség, rézművesség, bádogosmesterség, mézeskalácsosipar, kőművesség, molnárság, parókakészítés, pipakészítés, paszományosmesterség, szijgyártás, nyergesség, szabómesterség, lakatosság, köszörűsipar, cipésmesterség, szappangyártás, kötélverés, kemé-

¹⁾ Preyer idézett munkájának 64. oldalán. Az 1734. évtől az 1738. évig még egy posztógyár volt a városban, melyet a salvatoriánus barátok építettek. Ennek üzemét a pestis miatt meg kellett szüntetni. (Szentkláray i. m. 150. oldalán.)

²⁾ 1724. jan. 31. »Hofkammer-Reskript ertheilt die Approbation . . . 2-do ingeleichen des zu Temesvár neuangelegten Bräuhauses. 1726. decz. 20.« Hofkammer . . . befiehlt das Brau- und Branntweinbrennerei-Recht denen Juden nicht mehr in Pacht zu geben, indem sich viel Christen darum bewerben. (Országos Levéltár).

³⁾ Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. század történetéhez.* 10. és 26. oldalon.

⁴⁾ 1747. decz. »Hofreskript verordnet: 1-tesns der Adm. die auf Aerial-Unkosten betriebenen Fabriken den Professionisten gegen Zinz gänzlich zu überlassen, 2-tens die vorrähigen Tücher, Boy und Caton je eher zu verkaufen; 3-tens, dass die grösseren Fabriken-Gebäude und andere Materialien ferner beibehalten und den Fabrikanten gegen Zins überlassen werden sollen.« (Országos Levéltár.)

⁵⁾ 1729. jan. 12. »Adm. wiederholt den Befehl an die Mauthämter, dass da in der Ararial-Lederfabrique ein hinlängliches Quantum von Leder erzeugt wird, die Einfuhr des fremden Leders und auch das Erzeugen durch die deutschen colonisten nicht gestattet werden solle. (Dr. Baróti Lajos: *Adattár Délmagyarország XVIII. század történetéhez.* 153. oldal.)

⁶⁾ Szentkláray idézett munkájának 151. oldalán.

nyitőkészítés, dohányvágás, kárpitosmesterség, asztalosság, posztókészítés, posztónyírás, órásmesterség, kocsigyártás, pékmesterség, korcsmárosipar, ácsmesterség, öntés, csizmadia, czukrász¹⁾ patkó- és szegkovácsmesterség, salétromkészítés.

A gyári ipar akkor azonban hanyatlást mutathatott fel. Erre következtethetünk legalább abból a jelentésből, melyet a nagyobb városok 1755. évi állapotáról gróf Haugwitz és Prokop, Mária Terézia királynőnek előterjesztett. A jelentés szerint Temesvárott a marhavásár jelentékeny, a városban sok német lakik, de gyáros alig van közöttük.²⁾ A tanulmányi utra küldöttek megfigyelését mindazáltal nem szabad tulértékelni, mert, ha a többi városról szóló megjegyzéseiket is figyelembe vesszük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy birálatuk kétségtelenül felületes. A közgazdasági ügyek iránt különben akkoron csak keveseknek volt érzékük. Mária Terézia az 1771. évben a magyar kis- és nagyipari viszonyok részletes feltárását rendelte el például, és a mikor az összeírás három év múlva elkészült, küldte, hogy nagy Magyarországon csupán a somogy megyei Középpulyán van molnár.³⁾

Az akkori gyári viszonyokra élénk világot vet az udvari kanczelláriának 1777. évi február 8-án a temesvári administratiohoz intézett leirata, mely szerint »több gyárnak alapítása ő Felségének ugyan különös meglegedésére van, másfelől azonban azt tapasztalni, hogy ugyanabból a nemből nagyon sok keletkezik, az egyik tehát a másikat fejlődésében meggátolja és mivel a fogyasztás nem arányos és így az alattvalók kárt szenvednek, több gyár alapítására a jövőben engedély ne adassék.«⁴⁾

Az XVIII. század elején keletkezett czéhek, úgy látszik, szabadalomlevél nélkül működtek. A Temesvár város levéltárában őrzött czéhlevelekből legalább az tűnik ki, hogy legtöbbször az 1815. évből való. Ez arra enged következtetni, hogy Ferencz király valamennyi meglevő czéhnek egyszerre adott írott szabadalmat, a mi mellett különben az a körülmény is szól, hogy

¹⁾ Preyer idézett művének 84. oldalán.

²⁾ Milhoffer Sándor: *Magyarország közgazdasága*, I. kötet, 219. oldal: Hasonló értelmű II. József utitársának (1768) Albert szász-tescheni herczegnek következő naplójegyzete: »L'établissement des Manufactures auraient dû le (t. i. a kereskedelmet) rendre plus florissant et les beaux commencement que le Maréchal Comte de Mercy, premier Gouverneur de cette province neavoit jetté, pouvoient le faire esperer, mais je ne sais ce qui par la suite du tems a fait tomber ces manufactures, dont il ne subsiste plus que les noms et les lieux où elles avient été établies.« (Szentkláray munkájának 213. oldalán.)

³⁾ Milhoffer idézett munkája I. köt. 218. oldalán. Ebben a nádori jelentésben Temesvárról egyáltalában nincs szó. A Temesi Bánság külön országrészként való kormányzása oka ennek a sajnálatos körülménynek, melynek azt is tulajdonítanunk kell, hogy az 1715. évi országgyűlés elrendelte országos összeírást a Bánságban nem foganatosították. Innen van az, hogy statisztikai hivatal kiadásában megjelent »Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio korában« czimű értékes mű sem Temesvárra, sem a déli megyékre vonatkozólag adatokat nem tartalmaz, illetve csak dr. Szentkláray Jenő »Száz év Délmagyarország újabb történetéből« cz. művének adatait ismétli.

⁴⁾ Országos Levéltár.

a czéhlevelek szövege egészen megegyezik és a nyomtatottak nyomása is egyenlő.

A városi levéltárban őrzöttek közül a következő czéhek levelei származnak a mondott esztendőből:

kerékgyártó és kovács,
németzücs és keztyüs,
lakatos, órás, sarkantyús, puskaműves, ónöntő és ráspoly-
metsző,

harangöntő,
gombkötő és zsinórverő,
ötvös és rézműves,
timár,
üveges, esztergályos, szitakötő és fésüs,
ács, kőfaragó, kőműves, cserepes, kéményseprő,
kádár,
kalapos,
asztalos, orgona- és hangszerkészítő,
kötélgyártó, nyerges és szijgyártó,

Későbből kelt a
kordoványos- (1817),
szappanos- (1828),
fazekas (1829).
harisnyakötő-, takács-, posztókészítő- és paszományoseczéh
(1839.) levele.

Dr. Szádeczky Lajos »A czéhek történetéről Magyarországon«
című alapvető munkájában a temesvári harangöntők czéhét nem
emliti, ellenben felsorolja még a következőket:

németszabó,
pék, molnár, viaszöntő,
magyarszabó,
szűrszabó (valamennyi az 1815. évből),
magyartimár (1816),
csizmadia,
szűcs,
varga (1817),
halász és mészáros (1818),
kéményseprő (1819), és
hentes (1835).

Ezeknek czéhlevele az Országos Levéltárban van.

A városi levéltárban meglevő 17 czéhlevél közül csupán egy
— a gombkötőké és zsinórverőké — magyar nyelvű, a többi német.
Egyébként meglehetősen egyöntetűek. Hatnak 52 cikkelye van,
tizenegynek egymással megegyező 49 cikkelye. Az inas felvételi
és felszabadítási díja valamennyiben 1.30 frt., a mesteri jogért
fizetendő díj 25 frt. Egyenlő a vándoridő is, melyet három év-
ben állapitanak meg a czéhlevelek. A tanulás ideje azonban más
és más. Változik a mesterség megkövetelte ügyesség foka szerint.
Legrövidebb a fazekas- és kötélgyártóiparban, a hol csak két év,
leghosszabb a németszűcs-, órás-, kordoványos-, kőfaragó- és
aranyművesmesterségben, melyben négy esztendő. A felsorolt
többi iparág inasaira nézve a czéhlevelek három-három évi
tanulási időt kötnek ki.

A czéhlevelek első czikke így kezdődik: »A kik valamely mesterség tanulására szándékoznak, akár mely törvényesen bevett Valláson legyenek, az Inasságra különböztetés nélkül felvétetessenek.« Ez a cikk intézkedik továbbá az inas felvételének alakiságairól és megállapítja a felvételi díjat. A második cikk az óváspénzről, vagy kezességről szól. A harmadik a tanidőről. Szorgalomra és jó erkölcsre inti továbbá az inast és emberséges bánásmódra a mestert, a ki az inast »a hitbéli Vallásban, az Erköltsiségekben, a mesterség, vagy kézi műnek minden részeiben szorgalmasan oktassa«. Az inasokról szóló fejezet következő határozmányai a mulasztás és elbocsátás eseteit, a más mesterhez való szegődést, a husz forintnál nem nagyobb tanítási díj megállapítását, az elhunyt mester fel nem szabadult inasának más mesterhez való beállítását, a felszabadítást szabályozzák és kimondják, hogy a mesterek fiai csak azt a kedvezményt élvezik, hogy a felszabadítási díjnak csupán felét kötelesek megfizetni. Tizenegy cikk a »mesterlegényekre« vonatkozik. A czéhleveleknek ez a része a segéd felfogadásáról, a vándorlási időről, a munkába való állásról, a felmondási időről (ez általánosan félesztendő, hanem, »ha oka az Elöljáróság által elégségesnek találta« 14 nap; »ellenben a Mestereknek sem szabad időközben kénnye szerint a Legényeken kiadni.«), a rendkívüli beállítás, továbbá »valamely Uraság szolgáltyába lépés« esetéről, az éjjel való hazatérés és a »korhely-hétfő (blauer Montag)« büntetéséről, az összebeszélésekről, ¹⁾ a legényszövetségek alakításának tilalmáról, végül a czéhmestereknek, alczéhmestereknek és a munkaadónak tartozó engedelmességről és tiszteletről intézkedik. A következő fejezet a mesterségre való jutást, a remekmunkát, »a mestertaksát«, a mesteri jog eladását és átengedését, a vidéki mestereknek a czéhbe való felvételét tárgyalja. A további határozmányok az istentisztelet látogatására, a segédek elcsabitásának tilalmára, más mester munkája ócsárlásának büntetésére, a czéh helyén lakó és a czéhbe nem tartozó mesterekre (Stöhrer), a vásárok látogatására, a czéh közérdekű kötelességeire, megbetegedés esetén segéd átengedésére, a czéhbbeliek eltemetésére, az özvegyekre, a czéh gyűléseire, a czéh- és az alczéhmester választására, a czéhláda kulcsaira, a büntetés címén befolyt pénz hovafordítására és az azzal való elszámolásra, a czéhhel való levelezésre vonatkozik. Az utolsó cikk végül kimondja, hogy »keményen tilos az annak előtte tapasztalt visszaélések és balvélekedések vissza hozása«.

A múlt század derekán Temesvárnak már 1413 iparüzője volt. Az egyes mesterek közül a legtöbben a csizmadiaipart gyakorolták. Ezzel 178 mester foglalkozott. Népes iparág volt még a korcsmáros (186), a szűcsmesterség (81), a cipészipar (37), köpönyegszabóság (31) és a száppanosmesterség (30).²⁾

¹⁾ »Valamint a Mesternek tilalmaztatik a kézi művek árát közértelemmel kények szerint felcsapni, ugy a Legényeknek sem szabad a Mesterüktől meg-kivánandó bér eránt egymás között öszve beszélni. Ilyetén Legények mint Lázitók az érdemlett keményebb büntetéseket nem fogják elkerülni.«

²⁾ Preyer idézett munkájának 145. oldalán.

Az iparosok száma minden esetre feltűnő. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ezeknek jó része segéd nélkül dolgozott. Sőt igen valószínű, hogy a statisztika az önálló mesterek számába segédeket is felvett. A kisiparosok számbeli kiválósága képességeikkel nem volt ellentétben. Különösen az asztalosak tűntek ki, a kiknek készítményei a bécsi gyártmányokkal versenyeztek. Jó munkákat szolgáltattak a kovácsok is. Takaréktűzhelyeik minden igényt kielégítettek. Hasonlóképen virágzott a szabóipar. A temesvári szabók, mondja a kereskedelmi és iparkamara jelentése, olyan ruhákat készítenek, a melyeket a szakértő szem is a budapesti és bécsi készítmények mellé helyez. Nagy haladást tanusított a czipésmesterség, mely annyira tisztán dolgozott, hogy áruit bécsi helyett adták el.¹⁾

A kisipar mellett, — melynek üzői között legyezőkészítőt, czukrászt, látszerészt, kárpitost, vésnököt, aranyozókat is találunk már, — a gyáripar is fejlődésről ad tanuságot. Igaz ugyan, hogy a XVIII. századbéli gyárak szinte valamennyien megszűntek, ezen azonban nem találhatunk csodálkozni valót, mert ezt a jelenséget mindenütt feltalálhatjuk, ahol az ipari viszonyok még nem konsolidálódtak. Az 1856. évben a városban a következő gyárak voltak:

Három állami fióknyomda. Egy állami és két magán. Az állami fióknyomdának 70 alkalmazottja volt;

stearingyertyagyár, mely 50 munkást foglalkoztatott;

szabadalmazott pasztell-czeruzagyár;

állami dohánygyár; az 1856. évben 297 munkásnak adott kenyeret.

spodiumgyár;

három szeszégető, mely évenként mintegy 8000 akó szeszt égetett;

két olajgyár. Évi termelésük 2000 mm. finomított és 1000 métermázsa tisztátalan olajat tett ki;

likörgyár. Évenként 80.000 üveg és 100 akó rumot adott el;

két eczetgyár 20.000 akó évi forgalommal;

bőrgyár;

szalmakalapgyár;

állami sörgyár 220 akó évi forgalommal;

két selyemgyár. Mind az állami, mind a magánvállalat productiója tetemesen csökkent. Az 1852. évben már csak egy métermázsa nyersselymet termeltek.²⁾

mezőgazdasági gépgyár, mely fiókvállalata volt egy prágai gyárnak;

lakatosárúgyár. Ez a vállalat vas- és sárgarézöntővel volt kapcsolatos és összesen 60 munkással dolgozott;

tésztagyár, mely csupán három évig volt üzemben;

gyertya-, szappan- és illatszergyár;

téglagyár. Az 1854. évben a városban 5 millió téglát égettek.³⁾

¹⁾ *Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár* 1853—1856.

²⁾ Preyer idézett munkájának 142. és 146. oldalán.

³⁾ *Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár*. 1853—1855.

Ezekből az ipari vállalatokból ma már csupán a dohánygyár és egy könyvnyomda áll fenn. A többi gyár megszűnt, hogy helyét másnemű nagyipari telepeknek engedje át. Temesvárott a gyáralapítási kedv az Ausztriával való kiegyezés után nagyon fokozódott. Az 1869—1873. években egymás után keletkeztek a gyárak, a melyeknek legtöbbje azonban nem tudta túlélni az országos pénzügyi válságot. A finanszialis örvény egyebek között három gőzmalmot, egy papiros-, két szesz- és olaj-, egy fűrészeltárú-, egy stearin- és szappan-, egy keményítő- és vegyészeti és egy téglagyárat sodort el. A nagy válság egyelőre megszüntetett minden vállalkozást. Temesvár városának a krízisben való érdekeltsége annyira nagy volt, hogy egy évtizednek kellett elmulnia, míg újból erejéhez juthatott. A 80-as években két szeszgyár esett a szeszadó emelésével teremtett hátrányos viszonyoknak áldozatul, egyébként azonban ez az időszak nem volt kedvezőtlen a gyári iparra nézve. Ettől kezdve a nagyipari viszonyok mindinkább javulnak. Az 1891. évi kiállítás az ország és külföld figyelmét Temesvárra terelte. Az intenzívebb iparfejlesztés jelszava is teret kezdett hódítani az országban. Temesvár városában a gyárak alapítására irányuló törekvés mindjárt fogékony talajra talált. Itt azonnal tisztában voltak azzal, hogy Temesvárnak oly előnyei vannak a többi magyar város mellett, melyek a szándék megvalósítását lényegesen megkönnyítik. A kitűnő földrajzi fekvés módot nyújt a meghódítandó Balkán államaiba való kivitelre, a város iparosainak nagy száma a kedvező fogadtatást és érdeklődést biztosítja, a népes környék a munkaerő könnyű megszerzését teszi lehetővé, végül a német nyelvnek elterjedtsége a külföldi vállalkozó szimpatiaját nyeri meg. A czélszerű iparfejlesztési program csakhamar megvolt: Temesvár szívesen látja a magyar tőkést, de szeretettel fogadja az itt letelepülő külföldit is. Minthogy pedig hazai vállalkozó ritkán akad, a törekvés főleg arra kezdett irányulni, hogy az idegen országbeli tőke bejövésének útja egyengettessék. A nemes czél érdekében a város vezetősége szövetkezett a kereskedelmi és iparkamarával és megindult az a szélesalapú, programmszerű mozgalom, a mely ma csak annyiban változott, hogy az egész ország hasonló törekvéseinek hatása alatt erőben nyert. A siker sem váratott sokáig magára. Az 1899. évben külföldi tőkével megalakult a kalapgyár, a következő esztendőben pedig a hatalmas cipőgyár.

A megkezdett munkát tehát azzal az öntudattal lehetett folytatni, hogy a fáradozás meghozta a gyümölcsét. A két nagyipari vállalatnak a városban való letelepülése és fellendülése a külföld teljes bizalmát vívta ki. A kamara akquisztorialis tevékenységében megelégedéssel utalhatott a két szépen prosperáló gyárra, a város pedig joggal hivatkozhatott nagymérvű támogatására, a milyenben Magyarországnak egyetlen egy városa sem részesíti a gyáripart. Temesvár városa segélyezés tekintetében valóban felülmúlja hazánk valamennyi városát. A gyár — terjedelméhez képest természetesen — ingyenes telket és építési anyagot, 15 évig terjedhető adó- és illetékmentességet kaphat, az önköltségi ár megtérítéseért használhatja a városi villamos

mű áramát és munkásonkint 10 esztendőn keresztül évi tíz korona készpénzbeli támogatásban részesülhet.

Temesvár városa ezzel a nagymérvű segélyezéssel az ország közgazdaságának is értékes szolgálatot tesz, mert az idetelepített gyárak egyikét-másikat az állami subventió egyedül nem bírhatta volna reá arra, hogy hazánkba költözködjék. A város segélye tette tehát lehetővé, hogy országunk azokkal a gyárakkal gazdagodjék.¹⁾

Ennek a programnak az alapján keletkezett az 1905. évben a pamutfonal-, az 1906. évben a gyapjufonal- és az 1907. esztendőben a kötött- és szövötttárúgyár. Az 1908. évnél is van már eredménye, mert egy belga cég által alapítandó finombőrgyár építése biztosítottnak vehető. A pamutfonalgyár osztrák tőkések alapítása, a másik két vállalat közül a kötött-szövötttárúgyár részvényei csak magyar kézen vannak, a gyapjufonalgyáréi fele részben idegeneké.

A mai Temesvárnak 1850 ipari telepe van, melyen 123 féle iparágat üznek.²⁾ Az ipari foglalkozások csoportos felosztása a következő:

	1906-ban	1907-ben		
Vas- és fémipar	125	132	+	7
Gépgyártás, közlekedési eszközök és műszerek készítése	95	106	+	11
Kő-, föld- és agyagipar	24	24	—	
Fa- és csontipar	118	130	+	12
Bőr- és sörteipar	39	43	+	4
Fonó- és szövőipar	39	45	+	6
Ruházati ipar	517	569	+	52
Papirosipar	14	14	—	
Élelmezési ipar	222	252	+	30
Vegyészeti ipar	13	17	+	4
Építőipar	221	237	+	16
Sokszorosító- és műipar	41	49	+	8
Szállodás, vendéglős, kávé	213	232	+	19
Összesen	1.681	1.850	+	169

Az egyes ipari csoportokon belül a temesvári kereskedelmi és iparkamarának 1907. évi december 31-én lezárt statisztikája ezeket a foglalkozásokat különbözteti meg:

Vas- és fémipar: vasöntő 1, kovács 31, szerszámgyártás 3, reszelőkészítés 2, drótfonás és szövés 1, késgyártás és köszörülés 6, lakatos 31, vasbutor- és pénzszekrénygyártás 2, arany- és ezüstműves 17, rézműves, sárgarézöntő 5, bádigos 33; *gépgyártás, közlekedési eszközök és műszerek készítése:* gép- és kazán-

¹⁾ A város közönsége a vállalkozás terén is elől jár. A város területének legnagyobb gyárosa. Tulajdonosa a villamos műnek, a gázgyárnak, a jéggyárnak, két malomnak, egy nagy téglagyárnak és a közúti villamos vasutnak.

²⁾ Ez a kereskedelmi és iparkamara hivatalos nyilvántartásának adata, mely nem az önálló iparosok számát, hanem az ipari foglalkozásokat mutatja ki. A statisztikában ezért az az iparos, aki kétféle, nem rokontermészetű foglalkozást űz, kétszer fordul elő.

készítés 7, fegyverkészítő 1, varrógép- és kerékpárkészítő 3, vasuti műhely 1, kocsigyártó 25, electrotechnikai czikkek gyártása 1, villamáramot fejlesztő telep 1, orgona- és zongorakészítés 9, egyéb hangszeripar 7, órás 37, orvosi műszereket és tanítási eszközt készítő 14; *kő-, föld- és agyagipar*: cement- és gipszárúgyártó 2, kövek mechanikai megmunkálása 10, téglá- és tűzálló agyaggyártó 5, fazekas 7; *fa- és csontipar*: parkettagyártó 2, kádár 7, kaptafavágó 4, asztalos 82, esztergályos 12, aranyozó 3, fából való szerszámok készítése 1, szitakötő 4, czirokseprőkészítő 1, szalmafonadék-készítő 1, kosárfonó 4, fésűs 6; *bőr- és sörteipar*: bőrgyártó és bőrfestő 17, bőrröndös 1, szijgyártó és nyerges 20, kefekötő 5; *fonó- és szövőipar*: kötélgyártó 4, gyapjutisztító 1, gyapjufonalgyár 1, nemezgyár 1, takács 3, pamutfonalgyár 1, szövőgyár 2, harisnyakötő 2, gombkötő 2, kékfestő 6, kárptos 23; *ruházzati ipar*: szabó 116, szücs 15, fehérneműkészítő 5, nődivatárúkkészítő 12, esernyő- és napernyőkészítő 2, keztyűgyár 1, kalapgyártó 9, sapkás 1, szalmakalapgyár 2, művirágkészítő 1, cipész és csizmadia 228, bocskoros 6, papucsos 23, ruha- és folttisztító 12, mosás és vasalás 18, borbély 117; *papiros-ipar*: celluloidárú készítő 1, könyvkötő 10, játékkártyakészítő 1, doboz-készítő 1, szivarkahüvely-készítő 1; *élelmezési ipar*: malom 7, fűszermalom 3, sütő 65, czukrász 11, czukorkakészítő 27, mézeskalácsos 6, kávépörkölő 1, pótkávé-készítő 1, hentes 76, mészáros 26, béltisztító 3, vajgyár 1, dohánygyár 1, sörgyár 1, szeszgyár 3, élesztőgyár 1, eczetgyártó 4, likőr- és pálinkagyártó 3, szikvizgyártó 3, bózakészítő 7, jéggyár 1, marhahizlaló 2, közvágóhid 1; *vegyészeti ipar*: világítógázgyár 1, gyújtógyár 1, növényolajgyártó 1, gyertya-, szappan- és illatszergyártó 8, kocsikenőcs- és fénymázgyártó 4; *építő-ipar*: építőmester 11, építési vállalkozó 7, csatornaépítő 1, kőműves 46, ács 30, cserepező 15, üveges 7, szobafestő 42, fényező és mázó 29, czímfestő 9, kövező és aszfaltozó 7, gázberendező 2, kutató 2, kéményseprő 11, lakástisztító 2, köztisztasági vállalkozó 2; *sokszorosító- és műipar*: könyvnyomda 14, fényképész 13, vésnök 6, képfaragó 8, gipszszobrász 3; *vendéglős stb. ipar*: vendéglős és szállodás 173, kávé 48, fürdős 5.

Ha a temesvári ipari vállalatok számát — és pedig különösen a kézművesekét — összehasonlítjuk hazánk más, szintén ipari jellegű városainak hasonló adataival, azt fogjuk találni, hogy Temesvárott aránylag több kisiparos úzi mesterségét, mint a mennyi a lakosság szükségleteinek kielégítésére kellene. Ez a jelenség azt mutatja, hogy a Temesvárott lakó kézművesek készítményeinek fogyasztási területe nem egyenlő a városi vámvonalon belül levő helylyel. Az idevaló iparosok árúinak valóban a város határát messze meghaladó vidéken is van keletje. Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegye középosztálya gyakran megfordul a városban, mely a vasuti összeköttetés előnyöségénél fogva könnyen megközelíthető, és így a temesvári kézműveseknek állandó vevőjévé lett. A munkára való alkalom bősége a temesvári kisipar fejlődésére is jótékony hatással van. Az üzleti forgalom nagysága a munka módjára és minőségére nagy hatást gyakorol. Sok cikk készítése csak akkor jövedel-

mező, ha állandó kereslet tárgya. Más árú kvalitása pedig éppen-séggel azon mulik, hogy gyakorlott munkás készíti-e, vagy olyan, a ki ritkábban foglalkozik vele. Temesvár egyfelől magába szívja a vidéke képzett iparosait, a kik nem elégednek meg mesterségüknek a falusi igények szerint való folytatásával; másfelől vonzó erőt gyakorol a távolabb is lakó, mesterségükben kiválóan járatos iparosokra, a kik viszont azért telepednek meg falai között, mert csakis a nagy város finomodott igényei biztosíthatják megélhetésüket. Az intelligentia szükségleteinek folytonos emelkedése és bővülése is arra birta a város iparosait, hogy szakismereteiket állandóan gyarapítsák és olyan segédmunkásokról gondoskodjanak, a kik megfelelő képzettséggel rendelkeznek. Ebben az utóbbi tekintetben egyelőre még bizonyos nehézségek állanak fenn, a melyek azonban idővel remélhetőleg eltávolíthatók lesznek. Ez különben nem helyi, hanem országos baj. Az ipari munkások java, vagyis a leghasználhatóbb része, a főváros, vagy a német nyelv tudása révén más külföldi nagy városba igyekszik. A temesvári iparos ezért a bér felemelésével kénytelen a jobb munkaerőt itt tartani.

A legtöbb kisipari foglalkozás a korszerű haladás bizonyítékát szolgáltatja. Kitünik ez abból is, hogy az iparosok az elemi erőnek (különösen a villamos erőnek) alkalmazásától nemcsak hogy nem idegenkednek, hanem az évről-évre jobban terjed.¹⁾ Ez az általános ítélet különösen kedvező a ruházati iparra nézve. Temesvár szabói és czipészei minden tekintetben versenyre kelhetnek a főváros hasonló mestereivel. A női szabók munkája is a csint és elegantiát illetőleg nem szorul háttérbe, akár a bécsi divattermek remekei mellett. A műipar terén az asztalosok, lakatosok és fényképészek produkálnak kiválót. A Temesvárott készült butorok tartósságukkal, meglepő izlésükkel és gyönyörű kidolgozásukkal tűnnek ki. A lakatosok értékes műtárgyakat készítenek, a melyeknek valóságos művészi becsük van. A temesvári fényképészet az egész országban, sőt azon túl is ismeretes. Egyik mesterének, a ki egyébként udvari és kamarai fényképész, Aradon és Budapesten fióküzlete van. Jó hire van a temesvári kocsigyártóknak is. Nemcsak a közönséges kocsik építéséhez értenek, hanem válogatott izlésű hintókat és díszjárműveket is tudnak készíteni. A nyerges- és szijgyártó-, nemkülönben a bőröndös-ipar szintén igen szép árúkat hoz piacra. A zenészi és constructióbeli követelményeknek teljes mértékben megfelelő temesvári orgonáknak ugyancsak keletje van az országban. Igen szép munkát adnak továbbá a szobafestők és mázólok, a kik a legkényesebb igényeket is kielégíthetik. Végül kiváló a cukrárszat, mely egészen fővárosi niveaun áll.

A fejlődő iparágak mellett vannak azonban hanyatlók is. Ezek azonban nem helyi okok miatt panganak, hanem főleg azért, mert azok közé a mesterségek közé tartoznak, a melyek árúinak kelendőségét a megváltozott viszonyok szűkebb körre

¹⁾ Ebben része van a városnak, a mely a villamos mű áramát ipari célra mérsékelt áron, hektowatt-óránként 7-25 fillér helyett 25 fillérért szolgáltatja. Az ipari motorok száma az 1907. évben 150-re rúgott.

szorították, vagy a melyek a hatalmas gyári versenynek áldozatul kénytelenek esni. A gyári termelés kiszorította ilyen mesterség a gombkötő-, paplanos-, sapkás-, fésűs-, kefekötő-, timár-, viaszöntő- és gyertyamártó-ipar. Az esztergályosság a butordivat változását sinyli meg, mely munkáját jóformán feleslegessé teszi. A fazekasipart viszont a zománczos bádogedények használata teszi tönkre. Pang a köpönyeg-szabómesterség is, mely hajdan virágzó volt. A mézeskalácsosipar szintén elveszti a teret. A kosárfonók és papucsosok hasonlóképen tengődnek.¹⁾

A szövetkezeti eszme a temesvári iparosság körében nem tud nagy mértékben érvényre jutni. Egy ipari hitelszövetkezeten kívül mindössze három szövetkezete van a városnak: a hitelszövetkezet kebelében működő asztalos-csoport, mely raktárszövetkezetet tart fenn, a cipészek lábbelit készítő szövetkezete, mely közszállításokban vesz részt és a temesvári vendéglősök és kávéások szövetkezete fentartotta szikvizgyár, továbbá gőzmosó és vasaló. Ez az utóbbi Temesvárnak ilyenmű legnagyobb vállalata.

Temesvár városában az 1907. évben 65 *gyári vállalat* volt.²⁾ Ezek a nagyipari telepek iparcsoportonként a következők.

Vas- és fémipar:

Egy *pénzszekrénygyár*, mely lakatosárúgyártással kapcsolatos. Az alkalmazott összes munkások száma 70.

Két *lakatosárúgyár*. Ezek a vállalatok az iparág körébe vágó valamennyi munkával foglalkoznak, szép műtárgyakat és spetiális cikkek gyanánt vasalások, tolózárak, szellőztetők, szivattyúk, kéményszerelők tömeges gyártását is üzik, úgyhogy az idegen készítmények beözönlésének máris útját állják. A két gyár 74 munkással dolgozik.

Egy *bádogárúgyár*. A telepen szép diszműárúk mellett, jelző táblák, préselt jegyek és kannák is készülnek.

Gépgyártás:

Három *gépgyár* 120 munkással.

Egy *vasúti műhely*, melynek 500 munkása van.

Egy *villamos áramot fejlesztő telep*, mely városi tulajdon. A villamosság használata a városban az 1907. évben ez volt:

közvilágításra	290.000 kilowattóra
magánvilágításra	1,678.381 »
erőátvitelre (szivattyúzás) . .	46.549 »
ipari erőátvitelre	164.437 »
a közúti villamos vasut részére	940.395 »

¹⁾ L. a temesvári keresk. és iparkamarának az 1906. évről szóló jelentését.

²⁾ Gyárnak minősitem azt az ipari telepet, a mely vagy legalább 20 munkást foglalkoztat, vagy az 1907. évi III. t.-cikkre vonatkozó végrehajtási utasítás 1. §-a szerint azt, melyben »az előállításnál alkalmazott eljárások mineműsége és a termelt iparcikkek mennyisége és értéke a gyári jelleget 20 munkás nélkül is kétségtelenné teszi.«

Kő-, föld- és agyagipar:

Három *czementárúgyár* 190 munkással.

Négy *téglaárúgyár*, mely évenként 10–12 millió téglát termel.

Két *kőárúgyár*, mely 54 munkást foglalkoztat.

Egy *agyagárú- és kályhaárúgyár* 24 munkással.

Fa- és csontipar:

Három *bútorgyár*. Az összesen 150 munkással dolgozó gyárak készítményei izlésükkel és tartósságukkal válnak ki. Az egyik nagyipari telep parkettát is készít.

Egy *fafűrész*, mely deszkákat, épületfát, hajópadlót, szőlőkarót és parkettát készít.

Fonó- és szövőipar:

Egy *gyapjufonalgyár*, mely ezidőszerint 3000 orsót tart üzemben. Ausztriába, Bosznia-Hercegovinába és a Balkán félsziget államaiba tekintélyes kivitele van. Hazánknak egyetlen ilyen vállalata.

Egy *nemezgyár*. Közönséges nemezárúkat készít, melyekből Romániába és Bulgáriába állandóan exportál is. Rendszerint 35 munkásnak ad dolgot.

Egy *gyapotfonalgyár*. Egy millió korona alaptőkéjű részvénytársaság tulajdona. A vállalat 220 munkással és 11.000 orsóval dolgozik. Mintagyár, melynek számottevő kivitele van Ausztriába, az okkupált tartományokba és Szerbiába.

Két *szövőgyár*. A nagyobbik 60 széket tart üzemben és főleg u. n. szerb vásznat készít. A kisebb, 10 székkal működő telep különféle terítőket és függönyöket is gyárt.

Egy *selyemkendőgyár*, mely a múlt év vége óta a nagyobb pamutszövőgyár melléüzeme. Egyelőre kisebb terjedelmű, mint-hogy azonban hazánknak első ilyen gyára, remélhető, hogy csakhamar terjeszkedni fog.

Egy *kötött- és szövöttárúgyár*. Ez a jónevű gyulai harisnyagyárnak társvállalata. A múlt esztendő utolsó hónapjaiban kezdtek meg benne a gyártást, ezért egyelőre csak 160 munkással dolgozik.

Ruházati ipar:

Két *férfiruhagyár*, mely összesen 42 munkást foglalkoztat.

Egy *női ruhagyár* 35 munkással. Készítményei az első rangú fővárosi czégek gyártmányaival vetekednek. Exportja is van.

Egy *keзtyűgyár*, mely maga cserzi és festi a juhbőrt. A vállalatot pompás árúja révén hazánkban és a külföldön is jól ismerik. A gyár a múlt évben részvénytársaság tulajdonába ment át, mivel azonban a reconstitúciós munkák nem fejeződtek be, teljes üzemmel még nem dolgozik. Most csak 90 munkást foglalkoztat.

Egy *nemezkalapgyár*. Puha és kemény gyapju- és nyúlszorkalapokat készít, melyeknek mind hazánkban, mind a külföldön és pedig Ausztriában, Németországban, Belgiumban és Angliá-

ban éppen úgy, mint a keleti országokban, kitűnő a keresletjük. A vállalatnak 400 munkása van.

Két *szalmakalapgyár*. Férfi-, női- és gyermekkalapokat gyártanak közönségesebb és finomabb minőségben. Mind a kettőnek Ausztriába és a Balkán országaiba kivitele is van. Az egyik 36, a másik 34 munkással dolgozik.

Egy *cipőgyár*. A Turul cipőgyári részvénytársaság nagyipari telepe hazánk egyik legnagyobb gyári vállalata. 900 munkással dolgozik és árúit 108 fiókja útján értékesíti. Fiókjai közül 30 Magyarországon, 41 Ausztriában, 33 Németországban, 1 Szerbiában, 1 Angliában, 1 Hollandiában és 1 Svájcban van. Évi kivitele 3·5 millió K.

Papirosipar:

Egy *dobozgyár*. Túlnyomólag a temesvári és délvidéki vállalatoknak szállít. Munkásainak száma 20.

Élelmezési ipar:

Négy *műmalom*. A lisztgyártás a város legrégebbi gyártási ága, mely ma is virágzó, jóllehet az utolsó két év ez iparágra nézve kedvezőtlen viszonyok közt folyt le. A telepek közül az Erzsébet gőzmalom a legnagyobb, mely 21 kövel és 38 hengerrel dolgozik és naponként 1.800 mtm. őrleményt gyárthat. Munkásainak száma a termelési főidőben 250, rendes körülmények között pedig 200. A többi három gyárban 25, 20, illetőleg 12 járat végzi az őrlést és összesen 150 munkás dolgozik benne. A temesvári gőzmalmoknak jelentékeny kivitelük van, a mely Ausztriába, Németországba, Hollandiába és Franciaországba irányul.

Egy *czukorkagyár*, mely gőzüzemre van berendezve és a kereskedelmi árún kívül finomabb selyem-, dragée- és dessert-czukorkákat is készít. Egyelőre 60 munkás talál benne foglalkozást. A temesvári czukorkákat szívesen vásárolják kereskedőink.

Egy *vajgyár*. Eladási központja Budapesten van. A telep az 1907. évben 153.000 kg. vajat termelt, melynek java részét Németországba szállította.

Egy *dohánygyár*, mely 1674 munkást foglalkoztat. A gyár az 1907. évben 149.670 kg. és 69,896.612 csomag pipadohányt, 20.610 darab fonadékot, 24,923.222 darab szivart és 230,430.379 darab cigarettát készített.

Egy *sörgyár*. Ez a nagyipari telep a város egyik legnagyobb és legrégebbi vállalata, 1907. évi termelése 46.170 hl.-re rugott. Tekintélyes exportja van. Munkásainak száma 81.

Három *szeszgyár* és pedig két ipari és egy mezőgazdasági. A legnagyobb közülök az utolsó esztendőben 34.549, a másik kettő 14.388 és 3.807 hl. szeszt termelt. A két ipari gyár külföldre is szállít. Ezekben a vállalatokban összesen 260 munkás dolgozik.

Egy *élesztőgyár*, mely melléküzeme a mezőgazdasági szeszgyárnak.

Egy *eczetgyár*.

Három *pálinkagyár*. A három telep az ország legnagyobb szilvoriumfőzői közé tartozik, mely számottevő mennyiséget visz ki a külföldre. Az egyik vállalat cognacot is gyárt.

Egy *szikvizgyár*. A temesvári vendéglősök és kávéosk szövetkezeti gyára.

Egy *jéggyár*, mely a városi vágóhíddal kapcsolatos.

Vegyészeti ipar:

Egy *világítógázgyár*. A most városi tulajdonban levő vállalat az 1857. évben alapított. 1907-ben 926.410 köbméter légszeszt termelt, 17·5⁰/_o-kal többet, mint az előző esztendőben. A telephnek 50 munkása van.

Egy *gyujtógyár*, mely az országosan ismert Emke gyujtót készíti. A nagyipari vállalat 380 munkást foglalkoztat és mint egy 200.000 K értékű árút szállít külföldre.

Egy *vegyészeti árúgyár*, mely társvállalata a gyujtógyárnak. Kocsikenőcsöt, fénymázt és bőrszirt készít főleg. A keleti államokba kivitele is van.

Egy *szappangyár*. Jó minőségű mosó- és pipereszappant készít.

Egy *illatszer- és kozmetikai* árúk gyára. A vállalat különféle termékei egész Magyarországon és Ausztriában el vannak terjedve.

Sokszorosító ipar:

Négy *nyomda*. A sok napilap miatt a város nyomdaipara nagyon fejlett. Temesvárnak összesen 9 nyomdája van; itt azonban csak a nagyobbakat említjük. Eme vállalatok munkásainak száma 110.

Munkásvizonyok. Temesvár városában a munkáselemnek a számos nagy- és kisipari vállalat következtében fontos szerep jut. Külön fejezetet szentelünk ezért a munkásság ügyeinek, hogy a kellő részletességgel tárgyalhassuk mindazokat a kérdéseket, a melyek ide tartoznak.

Mindenek előtt meg akarjuk állapítani, hogy mennyi a Temesvárott foglalkoztatott *munkások száma*. A felsorolt 65 gyárban pontos adatok szerint 6.500 munkás dolgozik; a képesítéshez kötött mestereknél 1.106 segéd és 1.027 inas talál foglalkozást; végül az ipartestületi statisztikában nem szereplő építőipar (a statisztikának az év végén való lezárásakor az építkezések teljesen szünetelnek) 900 munkásnak ad dolgot.

E szerint van Temesvárott:

6.500 gyári munkás;

1.106 képesítéshez kötött ipart üző segéd;

1.027 » » iparban foglalkoztatott inas;

900 építőmunkás, a mi

összesen 9.533 ipari alkalmazottnak felel meg. Ebben a kimutatásban azonban nem szerepelnek a nem qualificált iparágat folytató kis- és középüzemek segédmunkásai, a kiknek hozzáadásá-

val és a be nem jelentettek betudásával Temesvár ipari munkásságának számát kerekén 10.000-re tehetjük.

Ha az egyes munkáscsoportok számarányát fontolóra vesszük, feltűnőnek fogjuk találni a gyári telepeken alkalmazottak nagy számát, míg az ipari foglalkozások zömét alkotó képesített mesterségekben működő segéderőt kicsinynek kell mondanunk. A munkásság 65%-a gyári vállalatokban van alkalmazva, vagyis Temesvár iparvárosi minőségében a gyári jelleg igen élesen domborodik ki. Más szempontból nézve a gyárak ipari személyzetét, azt látjuk, hogy a nagyipari vállalatok egyenkint átlag 100 munkást foglalkoztatnak. Ez hazánk közgazdasági viszonyai közepette nagy szó. Ez az örvendetes adat azonban egyszersmind bizonyíték a temesvári gyárak életrevalósága és prosperitása mellett, mert a termelő-képességnek egyik kétségtelen jele a foglalkoztatott munkások száma.

A képesített iparárat üző kisipari telepeken alkalmazott segéderő már nem kielégítő. Az ipartestület kimutatása szerint 1.359 képesített mestere van a városnak. Ha a qualificált ipar valóban csak 1.106 segéddel és 1.027 inassal dolgozik, átlagban egy-egy mesterre sem egy egész segéd, sem egy egész inas nem jut. Ebből az következik, hogy az önálló mesterek nagy része segéderő nélkül folytatja iparát. A kisipar tehát korántsem terjeszkedik abban az arányban, mint a gyári ipar. A kézműves-ség nem a productio fokozásával, hanem szakismereteinek korszerű bővítésével igyekszik versenyképességét emelni.

A munkáselemnek eme nagy kiterjedtsége természetessé teszi, hogy Temesvár városa számottevő arányban kiveszi részét azokból az átmeneti nehézségekből, melyeket a munkásság napjainkban egész Magyarországnak támaszt. A gazdasági consolidationnak ezek a gyermekbetegségei, muló jellegük mellett is, érzékeny károsodást idéztek elő, a mi nemcsak abban mutatkozott, hogy az önálló vállalatok egy részének alapja meg-ingott, hanem közvetve kifejezésre jutott a vállalkozási kedv elvárt élénkülésének elmaradásában. Temesvárott a munkásság magatartása a nagytőkés vállalatoknak korántsem volt annyira kárára, mint a kis- és különösen a középüzemeknek. A pénzügyileg erős gyárak a munkásságnak sokszor bizony meggondolatlan és nem ritkán ok nélkül való támadásaival szemben könnyebben védekezhetek, mint a kisipari telepek, melyekre nézve minden fillérnyi béremelés a forgótőkének és ezzel a termelési képességnek csökkenését jelenti. A gyári munkásságnak béremelésre irányuló törekvései csak ritkán nem vezettek sikerre. A meddig a munkások a munkájuk értéke és a vállalati versenyképesség megvonta határon belül nyilvánították követeléseiket, addig nagyipari telepeink méltányosan megfeleltek a hozzájuk intézett kérelmeknek. Ha a munkásság józanul, helyzetének javítása érdekében emelt szót, a tőke talán sohasem fősvénykedett. Ellenkezőleg. A gyárak mindig azon voltak, hogy a munkásságnak lehetőleg mindaz megadassék, a mit kér. A középüzemek és a kisipari vállalatok azonban érthető okokból ellene szegültek azoknak a törekvéseknek, a melyeket a munkásság szociális helyzetének javítása céljából érvényesíteni igyekezett. A mióta a munkás-

elem élesebb küzdelmét megkezdette, városunkban a kisiparosság és segédszemélyzete között a viszony sokkal feszültebb, mint a gyári munkásság és a nagyipari telepek között. A tőkeerős vállalatok a munkabéreknek az utolsó négy esztendő óta 50—100%-kal való felemelése folytán a rentabilitást illetőleg veszteséget szenvedtek ugyan, ezt azonban a termelés kiterjesztésével, gazdaságosabb alapra való helyezésével és technikai előnyök alkalmazásával némiképen pótolták. Ezzel szemben a kisüzemek jövedelmezőségük kisebbedését semmivel sem ellensúlyozhatták és productionális képességük is fogyott. Mivel pedig a kisipar helyzetének rosszabbodását a munkásságnak tulajdonítja, számos mester a segédeknek lehető korlátozását viszi keresztül. A sok béremelés, sztrájk, bojkott és a segédeknek a munkaadókkal szemben az utóbbi időben tanusított magaviselete a szó szoros értelmében elidegenítő hatással van a mesterekre. A munkásmozgalmak a temesvári kisiparban határozottan decentralisatiót szültek. Míg a nagyipari vállalatok ma szinte kivétel nélkül több munkást foglalkoztatnak, mint négy évvel ezelőtt, addig a középüzemek száma azóta alább szállott, a kisipari műhelyek pedig egyenkint kevesebb munkással dolgoznak. A kisipari segédért nem absolute kisebbedett, mert a temesvári műhelyek összessége ma valóban több segédnek ad munkát, mint annak előtte, hanem az önálló iparüzők szaporodása mellett az egyeseknél alkalmazott segédek száma csökkent.

Alig hisszük, hogy az ipari munkásság ezt kívánta elérni. Ezzel egyenesen a saját érdeke ellen cselekednék. A kisiparosság egy része, sajnos, amugy is áldozatul fog esni a terjeszkedő gyári iparnak. A felszívási processus gyorsítása nem lehet a munkásság érdeke, mert ezzel a munkakeresletet is kisebbiti és saját önállósítási szándékainak megvalósítását is megnehezíti. A munkásság taktikájának az a legnagyobb baja, hogy hatalmi kérdésnek tekinti gazdasági küzdelmét, melyben a tárgylagosság érvei sem tudják meggyőzni. Már pedig az kétségtelen, hogy kétféle érdeket érintő ügyeket csakis a józan belátáson alapuló objectivitás intézhet el kölcsönös, tartós megelégedésre. Egyfelől hatalmi momentumoknak előtérbe való tolása, másfelől pedig a hirdetett új eszmékre meg nem érett munkásság eljárása¹⁾ méltán elkecsereedett szült a kisiparosság között, melynek önérzete joggal fellázadt a munkásság támasztotta egyenesen megalázó követelések ellen. Az egyetértés, az egymást megérteni tudás hiánya Temesvár városát az 1906. évben a sztrájkok és munkáskizárások szinterévé avatta. Ezeknek a munkabeszüntetéseknek alább közlendő statisztikája kétségtelenné teszi, hogy a belőlük származó anyagi kárnak a gyári ipar szinte elenyésző hányadát viselte, a kisiparosságra pedig teljes súlyával nehezedett a nagy csapás.

Az 1906. évi sztrájkok és munkáskizárások chronologikus sorrendje a temesvári kereskedelmi és iparkamarának a jelzett évre vonatkozó jelentése szerint ez volt:

¹⁾ A temesvári kereskedelmi és iparkamarának az 1906. évről szóló közgazdasági jelentése szerint: »Uj tanok terjednek a munkásság körében, tanok, a melyek szorgalom helyett tunyaságra, alaposság helyett felületességre, öntudat helyett pöffeszkedésre buzdítanak. Segédeink körében meghonosul az a nézet, hogy munkaadójuk ellenségük, a kivel ellenséggként is kell elbánni.«

A sztrájk kimondásának napja	Az iparág megnevezése; a sztrájkoló telepek száma	A sztrájkoló munkások száma	A sztrájk tartama (nap)	J e g y z e t
1906. jan. 31.	Szabósegédek egy műhelyben . .	12	1	A mester a sztrájkolókat elbocsátotta.
» febr. 5.	Szabósegédek valamennyi műhelyben	180	59	Mire a sztrájk véget ért, csak 80 segéd volt a városban.
» márc. 6.	Famunkások (kádárok, asztalosok) egy telepen	14	27	
» » 17.	Kályhassegédek valamennyi telepen	20	9	
» ápr. 5.	Malommunkások egy telepen . .	150	12	
» » 17.	Építőnapzámosok egy telepen . .	60	1	
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . .	24	1/2	
» » 23.	Építőnapzámosok négy telepen .	70	30	L. ápr. 30!
» » 23.	Szobafestő- és mázolósegédek valamennyi műhelyben	80	7	A sztrájkot a munkások kizárása folytán mondták ki.
» » 30.	Az építőiparosok kizárják az összes munkásaikat (segédeket és napzámosokat)	700	23	Máj. 15-én a kizárást a kubikosokra és napzámosokra nézve megszüntetik.
1906. máj. 2.	Asztalossegédek valamennyi telepen	200	53	Öt helyen teljesítik a segédek követelését, ott munkába lépnek.
» » 21.	A Temesvárott munkában levő összes ipari munkások	10000	2	Ok: az építőiparosok nem fizetik meg a segédeknek a kizárás alatt a bért.
» » 25.	Téglavető munkások négy telepen	80	2	
» jun. 4.	Kádársegédek valamennyi műhelyben	40	1	A segédeket elbocsátják.
» » 18.	Vásári czipészek segédjei tizenegy műhelyben	31	1	A mesterek elbocsátják a sztrájkolókat.
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . .	18	1	
» » 18.	Lakatossegédek egy telepen . .	12	2	A mester elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 25.	Vasúti pályamunkások	170	7	
» » 30.	Vasúti raktármunkások	2	2	
» jul. 2.	Kalapgyári munkások egy telepen	100	1	A gyár elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 10.	Pamutszövőgyári munkások egy telepen	60	2	A gyár elbocsátja a sztrájkolókat.
» » 11.	Lakatossegédek két telepen . .	30	1	
» » 17.	Bádogossegédek egy telepen . .	6	1	
» » 19.	Kalapgyári munkások egy telepen	200	6	
» » 25.	Bádogossegédek egy telepen . .	6	1	
» aug. 16.	Építőmunkások egy telepen . .	38	5	
» » 21.	Építőmunkások két telepen . .	100	1	
» szept. 10.	Malommunkások egy telepen . .	99	1	A sztrájkolókat elbocsátják.
» » 24.	Asztalossegédek egy telepen . .	22	5	

Ezek miatt a sztrájkok miatt nem kevesebb, mint 264 munkanap, és — ha két korona munkabérátlagot veszünk alapul, — 132.500 korona munkabér ment veszendőbe.

Az 1907. esztendő már sokkal békésebb viszonyok között folyt le. A szakszervezetek ebben az évben inkább politikai téren működtek és így nem igen értek reá, hogy szélesebb körű gazdasági actiót indítsanak. Teljes azért mégsem volt a béke. Az említendő munkabeszüntetések között a két gyújtógyári volt a legnagyobb. Az első 23 napig tartott és 150 férfi és 163 nő munkás vett benne részt. Öt napon át pedig a gyár valamennyi munkása sztrájkolt. Az építő munkások egy része szintén két ízben hagyott fel tömegesen a munkával: márczius 1-jétől május 10-éig 400-an szüneteltek, később pedig egy telep 103 munkása egy napon keresztül nem dolgozott. Sztrájkolt azonkívül 110 cipészsegéd 4 napig, 30 bádogos két hónapig és 60 kovács 3 napig. A bognárok, kocsigyártók, nyergesek és fényezők munkabeszüntetése kisebb jelentőségű volt.

Az említett sztrájkokra hol a munkaidő szabályozása, hol a szervezkedési szabadság, vagy a bizalmi férfiak intézményének elismerése, hol az inastartás korlátozása, hol más körülmény, legtöbbször azonban a munkabér felemelése adott okot.

Lássuk már most, hogyan állunk a temesvári *munkabérek* kérdésével. A munkásság évek óta folytatott gazdasági harcának megvan az az eredménye, hogy a Temesvárott fizetett munkabérek jóval meghaladják az országos átlagot. A szakmunka itt valóban oly anyagi elismerésben részesül, mint kevés hazai városban. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy Temesvárott a megélhetési viszonyok is nehezebbek, mint másutt.

A munkásokkal a bér tekintetében való megegyezést célzó törekvések a városban nem voltak hiábavalók. Megállapíthatjuk, hogy a munkaadók éppenséggel nem zárkoztak el a munkásaikkal collectív szerződésre való jutás elől, sőt az egyik-másik iparágban maguk a mesterek voltak azon, hogy irásos megállapodásokkal biztos helyzet teremtsék. Collectív szerződés alapján szabályozták a béreket az asztalosok, bádogosok, borbélyok, cipészek, kárpitosok, kéményseprők, lakatosok, nyomdászok és szabók.

A rendezett bérviszonyokkal bíró főbb iparágak *minimális* bérei a következők: asztalos 3 K, bádogos 2'80 K, bognár 2'40 K, borbély havi 10 K és ellátás, vagy havi 50 K ellátás nélkül, kárpitos 3 K, kéményseprő havi 16 K és ellátás, a harmadik éven túl havi 80 K ellátás nélkül, kovács 2'40 K, könyvkötő 2'40 K, kőfaragó 42 fillér órabér, kőműves 4 K, molnár 3'20 K, lakatos 2'60 K, mázoló és fényező 3'40 K, nyomdász heti 22 K, szabó heti 20—24 K, szobafestő 3'40 K. E mellett természetesen több iparágban a darabszám szerint való fizetés és az akkordbér is divik.

A temesvári nagyobb gyárak viszont ezeket a béreket adják:

Turul-czipőgyár: heti bér férfiak 12—26 K, nők 7—12 K, accordbér férfiak 18—36 K, nők 9—18 K;

városi villamos telep és gázgyár: a város megállapította bérszabályzat három fokozatot ismer. Az egyes fokozatokba való jutás három évi szolgálat alapján történik. A III. fokozat 1·80—2·60 K, a II. fokozat 2·80—3·60 K és az I. fokozat 3·80—5 K-nyi bért tartalmaz. Az I. fokozat maximális bérének elérése után a munkások még négy ízben 5⁰/₁₀-os ötödéves korpótlékot kapnak. A város egyébként nyugdíjat is ad a munkásoknak;

gyapotfonalgyár: napibér 0·80—3 K, accordbér 10—22 K;

gyapjúfonalgyár: itt az accordmunka divik; a kereset heti bérre átszámítva 12—20 K-nak felel meg;

kalapgyár: hetibér férfiaknak 12—30 K, nőknek 6—12 K, accordbér (átlagos számítás) férfiaknak 15—28, nőknek 10—20 K;

gyujtógyár: napszámbér 1—2·50 K, accordbér 2—3·50 K;

kezyűgyár: csak accordbért fizet és pedig a szakmunkás férfiaknak átlag heti 25—50 K-át, a nőknek 6—16 K-át.

Munkaközvetítés. Temesvárott munkások közvetítésével háromféle intézmény foglalkozik: a Magyar Építőiparosok Országos Szövetségének fiókja, a szakszervezet és az ipari és kereskedelmi munkaközvetítő intézet. Az említett szövetség csak egy esztendeje foglalkozik közvetítéssel és már is szép sikert mutat fel, a minek az az oka, hogy tagjai csakis a szövetség közvetítette munkást foglalkoztathatnak. Az 1907. év végéig a szövetség 556 munkást juttatott foglalkozáshoz.

A közvetítések jó részét a szakszervezetek végzik. Ezek már régen felismerték a rendszeres és szervezett munkaközvetítés szükségességét, a mi annál könnyebbé tette reájok nézve azt, hogy a munka piacán való szerepüket céljaik gyorsabb elérésére használják fel. Ma már, a mikor a szervezetek az egész országot behálózzák, a munkaközvetítő intézetek jóformán csak azokat a segédek meg inasokat helyezhetik el, a kiket, főleg mert a szervezetnek nem tagjai, a munkások tömör egyesülései elejtenek. Hazánkban különben összesen csak három munkaközvetítő intézet van: Budapesten, Pozsonyban és Temesvárott. A temesvári intézet időrendben az utolsó. 1905. aug. 17-e óta áll csak fenn. Jóllehet a város 10.000 főnyi munkásállaga folytonos változásokon megy át s így a segéderő kereslete és kínálata állandóan nagy, az intézet korántsem tudja azt az eredményt elérni, melyet joggal elvárhatnánk. Itt kell éppen a munkásszakszervezetek közvetítő osztályainak munkájára reámutatni, melylyel azon vannak, hogy az elhelyezés magukhoz ragadásával befolyásuknak körét tágítsák és intensivitását emeljék. A temesvári munkaközvetítő-intézet működése kialakulásának a szakszervezetek útját állják. Természetesen nemcsak a temesvári szakszervezetek dolgoznak ebben az irányban, hanem valamennyi magyarországi, mert különben sikereik sem volnának oly nagyok. Az országos és külföldi összeköttetéseknel fogva azonban már nem nehéz egyfelől a munkakínálatot irányítani, másfelől pedig a munkakeresletet oly gyorsan kielégíteni, hogy a munkaadóra nézve az intézeti közvetítés szinte feleslegessé válik. Ennek igénybevétele a szakszervezetek más uton is megghiusítják. Eszközeik között a megfélemlítésnek, terrorizmusnak elő-

kelő hely jut. Ujabban a mestereket arra kényszerítik, hogy az intézeti közvetítést teljesen mellőzzék.¹⁾

A temesvári munkaközvetítő intézet 1907. évi tevékenysége a következő adatokból tűnik ki:

	férfi-munkás	női munkás	fiú-inas	leány-inas
munkakereslet	3.119	573	35	—
munkakinálat	2.069	341	98	—
kielégítést nyert	1.475	33	32	—

A valóban végzett 1.475 közvetítés közül 815 a vidékre szólt, (mely alatt nemcsak szorosan Délmagyarország értendő) és csupán 660 történt Temesvárra.

A közvetítő intézet fentartása 6.318'23 K-ba kerül. A költségeket az állam, a keresk. és iparkamara és a város egyenlő részben viseli.

A *kivándorlást* is a munkásügy fejezetében tárgyaljuk, mert a városból idegen országokba költözők zöme, sajnos, a munkás-elemből kerül ki. Temesvár aránylag nagy mértékben járul hozzá ahhoz a véráldozathoz, a melyet hazánk főleg az Északamerikai Egyesült-Államok javára hoz. Ennek a jelenségnek szomorú voltát még fokozza az a körülmény, hogy a kivándorlók száma évről-évre növekedik. Vajjon, mi az oka annak, hogy az új nép-vándorlás hullámai oly magasra tornyosulnak ebben a nagy, ebben a gazdag városban, a melyben a munkára való alkalom önmaga kínálkozik? A hol túlnépesség van, — ha egyáltalában szabad hazánkban erről beszélni, — a hol a munka köre szűk határok közé szorúl, ott érthető ez a jelenség; de Temesvárott, a melynek folyton fejlődő ipara újabb és újabb kereseti forrásokat nyit a dolgozók kezének, a jelenség okait bizony kutatni kell. Ha pedig mélyére hatolunk a fontos gazdasági kérdésnek, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azok az okok, melyek a temesvári kivándorlókat az utlevél megváltására kényszerítik, korántsem természetesek. A várost kivándorlás céljából elhagyók között igen kevesen vannak, a kik azért keresnek új hazát, mert a megélhetés számukra itt lehetetlen volt. A munkabéerekről szóló ismertetésben kimutattuk, hogy a városban — melyben a megélhetési viszonyok, ezt megvalljuk, nem mondhatók olcsóknak, — a munka a kellő díjazásban részesül. A tisztességes boldogulást feltétlenül biztosítják a bérek. Beteges vagyakból származó igények kielégítésére a munkabérek természetesen nem adnak alapot, nemcsak itt, hanem másutt sem. A kivándorlók nagy contingensét pedig éppen azok szolgáltatják, a kik nem érik be a munkájuknak értéke szerint való jutalmazásával, hanem a szerencse üzésére indulnak, a mely a tengerentúlról int feléjük, illetőleg melyről ők azt hiszik, hogy feléjük int. Sok szakmunkás jobb bér reményében száll hajóra, másokat a meggazdagodás vágya hajt a tengerre, sok igen derék munkást

¹⁾ A temesvári szabósegédeknek az 1906. évben befejezett sztrájkja alkalmával kötött egyezség a szakszervezeti közvetítés kötelező voltát mondja ki. L. A temesvári keresk. és iparkamara közgazdasági jelentése az 1906. évről, a 68. oldalon.

végül a szerencsétlen munkásviszonyok kényszerítenek a haza elhagyására. Ezek a meghasonlottak. Ezeknek választani kellene gazdájuk és a szakszervezetek között, melyeknek pressiójával nem mernek szembeszállni. Ők a harmadik utat választják, az Amerikába vezetőt.

Az 1907. évben a főkapitányság összesen 1.224 utlevelet adott ki 1.637 személy számára, míg az előző esztendőben csak 1.080 utlevelet váltottak, melylyel 1.540-en utaztak. Bevallottan kivándorlás céljára 777 személy kérte az utlevelet. Ezek között volt:

iparossegéd	187
gyári munkás	241
kereskedő és kereskedő segéd . .	27
napzámos	186
cseléd	107
az értelmiséghez tartozó	29
összesen . .	777

A kivándorlók 413 családtagot vittek magukkal, a miből arra következtethetünk, hogy a családosok a visszatérésre nem gondoltak.

Munkásszakszervezetek és a munkaadók szervezkedése.
A munkásság szervezkedése Temesvárott igen korán indult meg. A város nyomdász-segédei az országos egyesület tagjaiként már az 1869. évben tömörültek. A nagyarányú szervezkedés azonban csak az 1902. évvel indult meg. Azóta évenként keletkezett egy-egy szakszervezet. A legtöbb persze az utolsó három esztendőben, a mióta a szakszervezetek a politikára vetették magukat. Ma Temesvárott 18 szakszervezet működik. Ezek a következők:

	Az alakulás éve	A tagok száma
Nyomdászok	1869	167
Szabók	1902	264
Vas- és fémmunkások	1903	309
Famunkások	1904	412
Építőmunkások	1905	721
Textilipari munkások	1905	10
Borbélyok	1906	87
Könyvkötők	1906	30
Vasúti munkások	1906	400
Élelmiszerkészítő munkások .	1906	84
Földmunkások	1907	312
Bőrmunkások	1907	42
Ácsmunkások	1907	18
Czipészek és eszmiadiák . . .	1907	300
Molnárok	1907	242
Földhordók	1907	412
Kalaposok	1907	40
Festők	1907	80

A szakszervezettől nyert adatok szerint összesen 3.932 tagja van a temesvári munkásorganisationsoknak. Ilyenképen a város munkásságának 39·32% tartozik a szakszervezetbe.

A *munkaadók szervezkedése* az utóbbi évek óta folyik. Eredményről azonban alig lehet szó. A munkaadók összetartozásának szükségét általában csak a kisipar látszik érezni. A gyári vállalatok ezeket a törekvéseket nemcsak hogy nem pártolják, hanem velök egyenesen szembeszállva, magukat minden tömörítési mozgalomból kivonják. A munkaadók szervezkedését illetőleg a kezdeményezés a Temesvári Iparegyesületből indult ki, mely eddig nyolcz csoportot alakított. Ezek között a legnagyobb a cipészeké, melynek 142 mester a tagja. A borbélyok és fodrászok csoportját 98, az asztalosokét 52, a lakatosokét 33, a bádigosokét 26, a kárpitosokét 16, a nyomdászokét 9 és a kéményseprőket 5 iparos alkotja. Az Iparosegyesület csoportjai a munkásszakszervezetekkel érintkeznek és velük kötik meg a kollektív munkabérszerződéseket is.

A Magyar Építőiparosok Országos Szövetségének fiókja két év óta működő egyesülés a munkások szakszervezeteit nem ismeri el, a kollektív szerződéseket mellőzi és egyénenként köt szerződést. A Szövetségnek 32 építő- és kőművesmester, 10 ács, 25 asztalos, 15 bádigos, 9 lakatos, 21 szobafestő és mázoló, 4 kőfaragó, 2 kályhás, 4 cserépfedő, 2 cземentgyáros, 1 üveges, 1 téglagyáros, 1 mésztermelő, 4 fakereskedő és 1 mészkereskedő a tagja.

A két egyesülettől függetlenül szervezkedtek a kocsigyártók, kovácsok, nyergesek és fényezők, valamint a szabók. Az előbbi egyesületbe 38, az utóbbiba 44 mester tartozik.

A temesvári munkásság viszonyainak kutatása közben egy érdekes körülményre kell bukkanunk, nevezetesen arra, hogy a városban foglalkoztatott munkások egy része (hogy mennyi, arra nézve statisztikai adatok nincsenek) nem temesvári lakos. Temesvárt a községeknek valóságos köre övezi. A szomszédos falvak közelsége lehetővé teszi, hogy az odavalók könnyű szerrel bejöhessenek a városba, itt az egész napon át munkát vállalhatnak és esténként haza térhetnek. Temesvárott tényleg mehalai, mosniczai, gyarmatai, szabadfalui, kissodai lakosok rendszeresen vannak foglalkoztatva. Ez igen szerencsés körülmény a városra nézve, nemcsak azért, mert a közeli falvak kifogyhatatlan tartályát adják a szükséges munkaerőnek, hanem abból az okból is, mert a városon kívül való lakás mind a munkásra, mind magára a városra nézve előnyös. Nem szabad ugyanis elfelednünk, hogy Temesvár népsűrűsége már az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Budapest után a legnagyobb volt az országban. Ha tehát számba vesszük azt, hogy Temesvár terjeszkedési területe nem nagy, viszont a munkásság száma az ipari fellendülés következtében egyre szaporodik, képet alkothatunk magunknak arról, hogy Temesvár helyzete ebben a tekintetben mily előnyös. A népsűrűség tulságos fokozódásának elkerülhetése természetesen az ekképen való drágulást is elhárítja és az állandóan Temesvárott lakókra nézve is könnyebbé teszi a megélhetést. A népsűrűség nagyobbodásának feltartóztatása a városnak két-

ségtelenül kimagasló érdeke, mert Temesvár ma is a drága magyar városok között foglal helyet.

A munkáskérdéssel kapcsolatosan ezért ennek a fontos kérdésnek nagyobb figyelmet kellene szentelni. Temesvárnak azon kellene lennie, hogy a szomszédos falvakban megbízható munkásnemzedéket neveljen. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a város a körülötte levő községeket az ujkori technika segítségével közelebb hozza magához.

Egyelőre a várost egy könnyebben megoldható munkásügyi kérdés foglalkoztatja: *a munkáslakások kérdése.*

A város mentén szinte észrevétlenül keletkezett ságiúti, rónácsi és ujkissodai telep mintegy parancsolólag siettetette a messze kiható ügy, megállapított programmszerint való rendezését. A város vezetősége már hozzá is fogott a nagy feladat teljesítéséhez, melynek első phasisa gyanánt azt az értékes munkát¹⁾ tekinthetjük, melyben a város főjegyzője a kérdésre vonatkozó anyagot szakszerűen feldolgozta. A hivatalos felfogás szerint a város egycsaládos munkásházakat támogatna és pedig:

1. a házhelyeket a föld jelenlegi értékének megfelelő áron engedné át a munkásoknak, a kiknek a vételi árat 10 évi egyenlő részletként való kamatmentes törlesztésre hitelezné;

2. az alapozáshoz szükséges várfali és a falazáshoz szükséges új téglákat ugyancsak rendes áron hitelbe adná el hasonló 10 évi törlesztésre;

3. a járdákat maga épitené és tartaná fenn;

4. az 1—3 szobás munkásházaknak typustervét ingyen engedné át az építtetőknak;

5. a házakat a községi pótlékok fizetése alól is felmentené;

6. a háztulajdonosokat felmentené az építési díj fizetése alól;

7. a szerződés és a kölcsön-kötelezvény kiállítását és mind ennek, mind az ingatlan tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezését a városi ügyesség díjmentesen végezné.

Mig a város ily nagymérvű kedvezmények nyújtását helyezi kilátásba, addig a temesvári nagyipari telepek körében a munkásokról ilyen módon való gondoskodás — az egy »Turul« czipőgyárat kivéve, — szóba sem került. Ez a minden ízében modern gyár már 8 évvel ezelőtt kikötötte, hogy a város tartozik neki a munkásai részére szolgáló lakóházak építésére 2 holdnyi telket átengedni. Egyelőre a vállalat 18 családnak való házakat épített. A munkásjóléti intézmények iránt egyébként ezidőszent még Temesvárott is kevés érzék mutatkozik.

Kereskedelem. Temesvárott a kereskedelmi forgalom akkor kezdett élénkülni, a mikor az utak kiépítésével és a járóművek tökéletesítésével a város könnyen megközelíthetővé vált. A XVIII. század előtt ezért nem szólhatunk Temesvárról, mint kereskedelmi városról, mert azt közvetlenül megelőzőleg amugy is a török hódoltság tartotta ott lenyűgözve az erőket, a XVI. században pedig még a szükségletek túlnyomó részét az iparos szolgáltatta. Másodkézből való vétel akkoron az őstermelés cikkein kívül

¹⁾ Geml József, Temesvár sz. kir. város főjegyzője: *Temesvár lakáspolitikája.* Tanulmány a munkáslakások kérdéséhez.

alig fordulhatott elő. Mai értelemben vett kereskedelem a városnak az ozmán uralom alól való felszabadulása után indult csak meg.

Ebben az időben nagykereskedéssel főleg társaságok foglalkoztak. Tudomásunk van a keleti társaságról, mely már az 1820. évben összeköttetést tartott fenn Törökországgal¹⁾ és a temesvári kereskedelmi társaságról, mely az 1724. évben alakulhatott, mert ebben az esztendőben kísérlik meg hivatalosan kereskedelmi tevékenységének igénybe vételét. Ez a társaság már tengeri kikötőknek szállított és pedig viaszt, mézet, dohányt, gabonaneműeket, bort, pálinkát és rezet. A hatóságoknak különös pártfogását nyerte el, mert 1728-ban az administratio ismételtelen elrendelte, hogy mézet és viaszt csakis a társaságnak szabad eladni.²⁾ A temesvári görögöknek is volt kereskedő társasága. Temesvárott ugyanis oly nagy számban laktak görög kereskedők, hogy az 1805. évben gyermekeik részére külön iskolát is alapítottak. A görögöket egyébként visszaéléseik miatt nem szerették,³⁾ sőt a legszigorubbán megrendszabályozták őket, mert boltjaikat egyszerűen bezárták. Ezt a tilalmat a kereskedőtársaság kérelme folytán a bécsi haditanács politikai okokból, — hogy a fényes portával »kellemetlen vizsálya« ne keveredjék — a nagyban való kereskedelemre nézve feloldotta ugyan, a kiskereskedést azonban továbbra sem engedte meg. Utóbb azonban mégis engedélyt kaptak arra nézve, hogy a Gyárvárosban »han«-t (szállást) építsenek.⁴⁾ A görögök mellett sok török kereskedője is volt a

¹⁾ 1720 április 6: »Hofkammer-Reskript bedeutet, dass der K. Orientalische(n) Compagnie bei Ausfuhr der Waaren in die Türkei, welche mit Pässen versehen, passiren zu lassen.« 1729 május 11: »Adm. intimiret den Mauthämtern, dass da es verlaudet, das die orientalische Compagnie einige Tausend Sensen in die Türkei verführen wolle, diese confiscirt werden sollen.« Dr. Baróti Lajos: *Adattár Dél-magyarország XVIII. századi történetéhez* cz. munka 6. és 154. oldalán.

²⁾ 1724 október 16 »Hofkammer intimirt gegen welche Bedingnisse der Temesvárer Handlungssocietät zur *Prob* gegen Entrichtung der 3 per Cento 2.000 Centen Wachs, 1.000 Centen Tabak, 12.000 Metzen Getreide von allerhand Gattung, dann 4.000 Eimer Wein und 2.000 Eimer Branntwein, ingleichen 1.000 Centen Hausenroten nach den K. Meerporten aus- und von dannen weiters zur See abzuführen, bewilligt, auch das selber die gehörigen Pässe ausgefertigt werden.« 1728 október 5: »Adm. wiederholet den Befehl, dass Wachs und Honig an Niemanden Fremden, ausser an die hiesige Commerce-Societät verkauft werden dürfe.« Baróti-féle adattár, 13. és 152. oldal.

³⁾ A tartományi kormány nadályoknak nevezte őket egyik, az 1740. évben kelt jelentésében. Dr. Berkeszi István: *Temesvár szab. kir. város kis monographiája*, 180. oldal.

⁴⁾ 1741 október 13: »Hofkriegsrath übermacht der Adm. dass von der hiesigen griechischen Compagnie wegen Wiedereröffnung ihrer versperrten Gewölber, gemachte Ansinnen und was der H. General Baron v. Engelsen hierauf geantwortet hat, mit dem Bedeuten, dass ihnen Griechen zur Vermeidung einer unangenehmen Weitläufigkeit mit der ottomanischen Pforten, die Gewölber eröffnet und der Verkauf ihrer vorrätigen Waaren all'in grosso gestattet, auch respectu futuri gutächlich an Hand gelassen werde . . . « 1742 május 19: »Hofkriegsrath fordert von dem Feldmarschall-Lieutenant Baron Engelsen einen umständlich- und gründlichen Bericht wegen der von der Temesvárer griechischen Handlungscompagnie eingereichten Beschwerden, dass ihnen der alla minuta Verkauf nicht gestattet wurde.« 1744 július 22: »Hofkammer genehmigt den Vorschlag von der Adm. denen Griechen den alla minuta Handel einzustellen, hingegen soll ihnen erlaubt sein, in der hiesigen Fabriquer Vorstadt, dann Pancsova und Mehadia einen sogenannten Han erbauen zu lassen.« Baróti-féle adattár, 58., 59. és 64. oldal.

városnak. Ezeknek egy része állandó üzleti helyről üzte a kereskedést, másik része pedig házalókereskedőként bejárta az országrészt, »a pór nép tudatlanságával visszaélt és a honi természetményeket meghamisította.« Az adminisztratio ezért már 1719-ben kiutasította a mohamedán házalókat a falvakból. Később a nyílt üzletből gyakorolt kereskedést is a letelepülés feltételéhez köttették és csak annyit engedtek meg nekik, hogy az összevásárolt árukat a vám lefizetése után kivihetik.¹⁾

Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert — mint dr. Szentkláray Jenő írja »Száz év' Délmagyarország újabb történetéből« című forrásművében — »a bánági kereskedést nemcsak a súlyos vámrendszer, a többrendbeli egyenes tilalmak és a természetmények kivitelének megnehezítése²⁾ nyomták, hanem még az örmény, görög, zsidó és török kereskedők is, kik társaságokba állván, a török tartományokból évenként sok ezer marhát hajtottak itt keresztül, s ezáltal az itteni kereskedést lehetetlenné tették. Ausztriából visszajövet bécsi és más európai árukkal is kereskedést űztek a falvakban és Temesvárott, noha a szerződések nekik török árukkal engedték meg itt a kereskedést. S miután az itteni nyers terményekre szükségük nem volt, gyári árukat pedig még nem adhattott nekik a tartomány, az itt föl-szedett temérdek pénzösszegeket mind kivitték Törökországba«.

A már kiadott rendszabályokat Mária Terézia királynő még szigorította. Az 1776. évben kimondotta ugyanis, hogy a görög és ottomán alattvaló csak abban az esetben kereskedhetik a Bánágban, ha bejövetelétől számított hat hónap alatt osztrák alattvalóvá lesz, hűségesküet tesz és feleségével és gyermekeivel ide költözik. Ha görögöt és törököt rajtakaptak, hogy ennek ellenére kereskedéssel foglalkozik, árúit és ingatlanait elkobozták. A zsidókra nézve az ugyanabban az esztendőben megjelent »zsidó rendtartás« intézkedett, mely kereskedelmi tevékenységük körét bizony igen szűkre szabta. Temesvárott összesen nyolcz kereskedő és hat zsibárus kapott engedélyt, a kik azonban élelmiszereket nem adhattak el. A vidéken való házalás tilos volt, ellenben az országos- és hetivásárok látogatását megengedték.³⁾

¹⁾ 1719 augusztus 11: »Adm. verordnet sämmtlichen Districts-Verwalterämtern, dass . . . die in den Dörfern sich aufhaltenden türkischen Hausirer abgeschafft werden.« 1740 december 31: »Hofkammer verordnet der Adm., denen türkischen Handelsleuten, welche sich hier im Banat nicht sesshaft machen wollen, keineswegs zu gestatten, eine Krämerei zu errichten, die hingegen sich hier ansiedeln, ist gestattet, den alla minuta Verkauf zu treiben.« 1744 augusztus 8.: »Hofkammer bedeutet der Adm., dass es bei dem gefassten Schluss bleibe, dass denen Türken nicht gestattet werden darf den alla minuta Handel zu treiben, jedoch ist ihnen erlaubt, die Produkten, die sie im Banat zusammenkaufen, gegen Entrichtung der Mauth in die Türkei zu führen.« Ugyanott a 131., 55. és 65. oldalon.

²⁾ Az árúk kivitele- és behozatalakor egyenlőképen 6%-os értékvámot kellett fizetni. 1731 február 12: »Hofkammer bedeutet, die Kaufleute bei Ausführung und Einführung der Waaren gegen Erlegung 6 pro Cento frei passieren zu lassen.« Ugyanott a 24. oldalon.

³⁾ Szentkláray idézett munkájának 228—230. oldalán. Berkeszi szerint Temesvár az 1718. évben nyert jogot négy országos vásár tartására. Heti-vásárt a város alkalmasint az 1724. esztendő óta tart. »Adm. intimiret, dass in Temesvár am Montage und Freitage die gewöhnlichen Wochenmärkte abgehalten werden, und dass dem Stadtrathe erlaubt wurde, von jedem Wagen 3 kr. abzunehmen...« Baróti-féle adattár, 142. oldal.

A temesvári kereskedelem arányairól az 1840. évből már határozott adataink vannak. A többször idézett Preyer-féle monographiából tudjuk, hogy a mondott évben mintegy nyolczvanan foglalkoztak kereskedéssel, a kiknek kilenczvenhárom üzletük volt. Az 1840. esztendőben Temesvár árukereskedelmi forgalma így festett:

			forintjával	forint
3,000.000	mérő	gabona	2—	6,000.000
600.000	»	rozs	1'30	780.000
300.000	»	tengeri	1—	300.000
100.000	»	árpa	1—	100.000
500.000	»	zab	0'48	240.000
200.000	»	repcze	2—	400.000
50.000	akó	gyümölespálinka .	7—	350.000
300.000	»	bor	2'30	690.000
22.000	métermázsa	só	6.30	143.000
6.000	»	rongy	5—	30.000
9.000	»	méz	16—	144.000
600	»	viasz	70—	42.000
2.000	»	repczeolaj	12—	24.000
500	»	lenolaj	16—	8.000
3.000	»	hamuzsir	9—	27.000
8.000	métermázsa	gyapju	32—	256.000
1.000	»	finom gyapju . . .	50—	50.000
60	»	selyem	1.000—	60.000
6.000	»	dohány	7—	42.000
15.000	»	faggyu	18—	270.000
2.000	»	borkő	7—	14.000
10.000	»	ételkáposzta . . .	4—	40.000
12.000	»	gubacs	6—	72.000
3.000	»	szalonna	12—	36.000
6.000	»	disznózsir	10—	60.000
állatkereskedés				2,000.000
nyersbőrkereskedés				300.000
bőrkereskedés				500.000
lisztkereskedés				500.000
gyarmat- és fűszerárukereskedés				1,000.000
rőfösárukereskedés				800.000
erdélyi árukkal való kereskedés				600.000
fakereskedés				200.000
vasárukkal való kereskedés				1,000.000
üvegárukkal és edényekkel való kereskedés				120.000
arany-, ezüst- és ékszerárukkal való kereskedés				400.000
a kézművesek által elért forgalom				1,500.000
átviteli és szállitmányozási üzlet				600.000
bőrárukkal való kereskedés				2,000.000
norinbergi és rövidárukkal való kereskedés				200.000
ágytollkereskedés				200.000
kender- és lenkereskedés				40.000

Temesvár összes áruforgalma e szerint . . . 22,138.000
forintot tett ki.

A mai temesvári kereskedelem a hivatalos csoportosítás alapján, az üzleti telepek száma szerint, a következőképen oszlik fel:

Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés	120
Fával, egyéb erdei termékekkel és ásványi anyagokkal való kereskedés	39
Vas- és fémárúkkal, gépekkel, mű- és hangszerekkel való kereskedés	42
Az agyag- és üvegipar készítményeivel való kereskedés	6
Fa- és faragott-, díszmű- és papirosárúkkal való kereskedés	45
A fonó- és szövőipar és a ruházati ipar körébe tartozó árúkkal való kereskedés	153
Élelmezési és élvezeti cikkekkel való kereskedés . .	309
Egyéb árúkkal való kereskedés és a kereskedelem segédágai	280
Összesen . . .	994

A kereskedelem egyes ágait viszont ennyien művelik:¹⁾ lókereskedő 1, sertéskereskedő 2, baromfikereskedő 6, hal- és rákkereskedő 2, gabonakereskedő 16, lisztkereskedő 33, terménykereskedő 28, főzelékkal és konyhakerti növényekkel való kereskedő 9, gyümölcskereskedő 2, élőfa- és virágkereskedő 9, pamut- és jutakereskedő 1, gyapjúkereskedő 1, nyersbőrkereskedő 5, tollkereskedő 4, egyéb állati termékekkel való kereskedő 1, fakereskedő 23, szénkereskedő 7, agyag-, homok- és mészkereskedő 9, vaskereskedő 10, egyéb fémárúkkal való kereskedő 2, gazdasági gépekkel való kereskedő 8, varrógép- és kerékpárkereskedő 6, háztartási és konyhaberendezési cikkekkel való kereskedő 3, műszaki cikkekkel való kereskedő 1, látszerészeti cikkekkel való kereskedő 10, hangszerkereskedő 2, agyag- és üvegárúkereskedő 6, butorkereskedő 6, bőrkereskedő 8, norinbergi és díszműárúkkal való kereskedő 22, papiros- és írószerkereskedő 9, kötél- és zsákkereskedő 5, rövid- és kézműárúkkal való kereskedő 75, divatárúkereskedő 44, posztókereskedő 4, cipőkereskedő 7, ruhakereskedő 16, rongykereskedő 2, déligyümölcs- és csukorkakereskedő 4, fűszerkereskedő 42, szatós 186, tojás-, tej-, sajt- és vajkereskedő 3, hentes- és húsarúkereskedő 6, élelmiszerkereskedő 29, borkereskedő 13, sörkereskedő 13, szesz-, pálinka- és likőrkereskedő 12, gyertya- és szappankereskedő 2, vegyészeti és gyógyárúkkal való kereskedő 7, könyv- és zeneműkereskedő 16, zsibáros 38, vegyeskereskedő 50, cselédszerző 3, hirdetési vállalkozó 3, szállító és bizományos 9, ügynök és alkusz 111, takarékpénztár és bank 28, zálogház 4, közraktári vállalat 1.

Bejegyzett czége 240 kereskedőnek van.

¹⁾ A temesvári keresk. és iparkamarának az 1907. év végén lezárt statisztikája.

Temesvár kereskedelme a felsorolás szerint 58 ágra tagozódik. A forgalomnak ez a specializálódása a mellett szól, hogy a városban sokféle és változatos igény nyer kielégítést. Temesvár üzleti forgalma azonban nemcsak változatosságával, hanem arányainak nagyságával is kitűnik. A városnak több nagykereskedése van, a melynek vevőköre az ország egész déli részére kiterjed. Ezek az üzletek a fővárosiakhoz hasonlóan állandóan utazókat tartanak, a kik Délmagyarországot és a Királyhágón túl levő megyéket rendszeresen bejárják. A szűkebb értelemben vett Délmagyarországon Temesvár kereskedelmi szerepe domináló. Vonzó ereje nem csupán környékére terjed ki, hanem elhat a szomszédos vármegyékbe is, a melyeknek finomodott izlésű közönsége szükségleteinek fedezése végett gyakran látogatja meg. Ezt természetesen a detailkereskedelemre értjük. Temesvár üzletei, különösen a Belvárosban levők, külsőleg is méltó megjelenésűek. Ha az előkelőbb divat-, díszmű-, ékszer-, rövid-, üveg-, csemege-, könyv-, papirosárúkereskedések izléses berendezését és áruinak valóban válogatott készletét tekintjük, a fővárosban képzeljük magunkat.

Az alábbiakban a város számottevő kereskedelmi ágazatainak jellemzését adjuk.

A *mezőgazdaság termékeivel* való kereskedés az egész országban decentralizálódott. A vidék kisebb góczpontjai a nagyobb középpontok versenytársaivá lettek, azonkívül a vasuti hálózat folytonos bővülése is felszabadította a vidéket a különböző centralis fekvésű helyek gyámkodása alól. Temesvár középponti jelentősége is csökkent a mezőgazdasági termékek közvetítése tekintetében, a mely annak idején, a mikor az üzleti ágazatnak a kis községekben nem volt annyi művelője és a mikor a nagy czégeknek nem volt minden faluban megbízottja, arányaira nézve kiterjedtebb volt. A mezőgazdasági termékekkel való kereskedés azért ma is számottevő Temesvárott, mert a város szerencsés fekvésénél és előnyös vasuti összeköttetésénél fogva a gabonakereskedelmet illetőleg vezető szerepét megőrizte Délmagyarországon. Főlénye ebben az irányban annyira ki-domborodik, hogy Temesvár kereskedelme Délmagyarország mezőgazdasági termelésével megközelítő arányba is hozható. A város ugyanis Temes-, Torontál- és Krassó-Szörénymegye első árúközvetítője, a mely tevékenységét a keresletet tekintve, az országrész határain nem igen terjeszti túl. Hozzávetőleges számítás szerint Temesvár Délmagyarország mezőgazdasági termékeinek 65–70%-át hozza forgalomba.

A délmagyarországi buza általában középminőségű, melynek 40%-át a malmok veszik. A forgalom egyébként túlnyomó részben Budapest felé irányul és csupán a jobb minőségűekből van némi kivitel Ausztriába. A rozsot nem igen termelik. A kereskedelemben szereplő főleg Ausztriába kerül. A délmagyarországi árpa igen jó minőségű. Termelésére az utóbbi időben nagyobb gondot is fordítanak. A finom árpát a magyar és délnémet sör-gyárak is vásárolják. Tengeri, jólehet nagy mennyiségben terem, kevés kerül forgalomba. Hízalási célra használják, a szesz-gyárak feldolgozzák, Krassó-Szörénymegyében pedig elterjedt

élelmiszer. A kereskedelemben megforduló árú télen Felső-magyarországba és az osztrák tartományokba kerül. Az utóbbi időben egy csekélyebb víztartalmú fajtát termelnek, az u. n. „putyi“ tengerit, melyet aránylag nagyobb áron Olaszországban értékesítenek. Az olajos vetemények közül a repeczével üzőtt kereskedés nagyarányú. A növény egyfelől számottevő mennyiségben terem, másfelől kiváló olajtartalma, úgy hogy a hazai, osztrák és német gyárak előnyben részesítik az idevaló repeczét más ország hasonló terméke mellett és jobb árat is adnak érte. A len szintén jó minőségű; kereslete ezért állandóan élénk. Szalmáját osztrák gyárak ipari célokra veszik. A magfélék között a vöröshere és luczerna tűnik ki, melyből Temesvár minden európai országba szállít. A luczerna, továbbá a muhar és zabos búkköny iránt az utolsó években Szerbia érdeklődik, mely nagy mennyiséget vett kiosztás végett. A kender termelése a juta magas ára mellett is fejlődő kenderipar szükségletének növekedése miatt egyre nagyobb mérveket ölt. A jó olasz magból nőtt árú minőségileg is kiválék, minélfogva a vele való kereskedés is élénkült.

Temesvár *állatkereskedelme* már a XVIII. században országos hírvű volt. Ezt a jelentőségét a mai napig is megtartotta, habár az a körülmény, hogy ezirányú forgalma túlnyomórészt az országos vásárokon bonyolódik le, az üzleti ágazat egészséges fejlődését nem bizonyítja. Sőt a lókereskedés hanyatlóban van. A Balkán félszigetnek szinte valamennyi állama Temesvár közvetítésével szerezte be azelőtt a hadsereg részére szükséges jobb fajú lovakat, most azonban kezdik megkerülni az itteni lókereskedők szolgáltatainak igénybevételét. Románia és Törökország azonban még mindig innen szerez luxuslovakat. Ujabban a kereskedők Német- és Franciaországgal léptek összeköttetésbe. A lókereskedés hanyatlásának az a főoka, hogy a tenyésztő nem adja el az állatot a kereskedőnek, hanem maga kíván a vevővel közvetlenül érintkezni. Ilyenképen a kereskedő csak nehezen gyűjthet megfelelő készletet és ezért inkább ügynökké lesz.

Temesvár állatvásári forgalma felülmúlja az ország valamennyi vásárjának forgalmát. Az 1907. évben tartott öt országos vásáron felhajtott és eladott állatoknak ez a kimutatása:

Vásár	F e l h a j t o t t				E l a d o t t			
	szarvas- marha	lő	juh	sertés	szarvas- marha	lő	juh	sertés
Márczius hó	3.278	10.530	494	3.275	1.776	1.818	204	1.769
Junius hó	3.764	8.200	1.950	3.000	1.742	1.709	650	1.496
Augusztus hó . . .	6.311	6.500	1.250	4.900	2.554	1.474	439	2.696
Szeptember hó . . .	6.825	7.200	1.418	3.780	2.532	1.449	559	2.693
Deczember hó . . .	3.285	2.196	365	2.640	1.477	754	122	1.890
Összesen . . .	23.463	35.426	5.477	17.595	10.081	7.204	1.974	10.451
1906. év . . . +	—	—	437	—	—	—	560	2.944
—	3.799	354	—	2.250	1.163	800	—	—

Szarvasmarhakereskedéssel a két szeszgyár is foglalkozik. Erről már az őstermelésre vonatkozó fejezetben szoltunk. A

juhkereskedésnek is az a baja, hogy a tenyésztő mindenáron a közvetlen érintkezést keresi a vevővel.

A *fakereskedés* a város kereskedelmének igen jelentékeny ága. Főleg épület-, szerszám- és tűzifának forgalomba helyezésére terjed. A közeli krassó-szörénymegyei erdők nagy mennyiségű fáját Temesvár helyezi el jó részben, mi mellett azonban máshonnan, sőt külföldről eredő árut is közvetít. Krassó-Szörénymegye a szerszám- és tűzifaanyagot szolgáltatja, míg az épületfa az erdélyi fűrészekből kerül ki. A kereskedelmi forgalom az ország határán messze túlterjed. Kivitele a vasuti talpfának és a szerszámfának van. A tölgy- és bükkfalpfát Ausztria, Németország és a Kelet vásárolja. A szerszámfának egész Európában, sőt azon túl is van keletje. Ennek nyersanyagát Horvát-Szlavonország, Románia és Szerbia erdei adják, magát az árut pedig Fiumén át Angol-, Francia-, Spanyolországba, Hollandiába és Belgiumba és kisebb mennyiségben Orsován és Galaczon keresztül a keleti piacokra, nevezetesen az egyiptomi kikötőkbe viszik. A fakereskedelem terén Temesvár elől jár. Különösen a kivittlétlőleg vannak sikerei. A kőrisfát Németország és Anglia Oroszországból és Amerikából hozatta. Tíz év óta a szükségletet nagy részben Magyarország fedezi. Ez a számottevő kivitel egy temesvári cég kezdeményezésének következménye, a mely először exportálta az árut.

A *borkereskedelem* hanyatlik. Ezt azonban nemcsak itt tapasztalhatni. Annak idején, a mikor hazánknak számottevő kivitele volt, Temesvár jelentékenyen résztvett ebben az exportban. A város borkereskedelme ma tulajdonképen csak a környékre szorul. Pedig Temesvárt fekvése arra teszi hivatottá, hogy a nagy bortermelő vidék árujának közvetítője legyen. Körülötte, mint középpont körül terül el a torontáli, arad-hegyaljai, fehértemplomi és verseczi borvidék. A kereskedelem azonban nem centralizálódhatik, mert az osztrák vevő a kereskedelem megkerülésével egyenesen a termelővel érintkezik.

Annál nagyobb lendületet vett a *gyümölcs-pálinkával* és pedig a szilvóriummal való kereskedés, mely azért fejlődött ki oly nagy mérvben, mert a város szilvatermő vidék középpontja. A temesvári szilvóriumkereskedők ma határozottan az ország legnagyobb szakmabeli kereskedői, a kik tulajdonképen a saját készítésű árut bocsátják forgalomba. A nagykereskedők a termelési időszak alatt a szilvatermő vidékeken maguk végzik az égetést, tisztább és czélszerűbb kezelésben részesítik az árut, miáltal fogyasztása sokkal kiterjedtebbé vált, mint azelőtt volt, a mikor még a parasztok végezték az égetést. Temesvár mintegy 50 000 hektoliter szilvóriumot helyez el évenként és pedig 60%-ot hazánkban, 30%-ot Ausztriában és 10%-ot a távolabbi külföldön, jelesül Orosz- és Olaszországban. A szilvóriumkereskedés felvirágzása a szeszgyártásnak és a kádáriparnak is lendületet adott.

Nevezetes ága Temesvár kereskedelmének a *szalonna- és zsirkereskedés*, melynek évi forgalma körülbelül egymillió korona. Ugyancsak számottevő a *nyersbőrüzlet* is. Ennek forgalma szintén eléri az egymillió koronát. A *baromfikereskedés* hasonlóképen

nagyarányú. Az itt levő hizlalón kívül a három déli megye tenyészetét szolgáltatja a szárnyasokat, a melyeknek jó részben a külföld a vevője.

Valóban különleges helyzetben van Temesvár a *fűszerkereskedést* illetőleg. A fűszerszakmába tartozó árukkal nagyban üzött kereskedelemre vagyunk itt csak figyelemmel. Temesvár ezen a téren határozottan vezet a vidéki városok között. Fűszerárúknak nagyban való eladásával 9 kereskedő foglalkozik, a ki utazóival rendszeresen beutaztatja az ország déli részét, úgy, hogy a vevők hálózata a Dunántúlra és az erdélyi megyékre is kiterjed. A városban egyébként három fűszermalom is van.

Igen kiterjedt a *rövidárúkereskedés*, melylyel — szintén nagyban — három czég foglalkozik. Ezek is utazóik segítségével bonyolítják le az országba messze belenyúló forgalmukat.

Végül a szén-, vas-, gép- és üvegárúkereskedés válik ki a többi kereskedelmi ágazat közül.

Pénzügy és hitel. A kereskedelmi forgalom élénkülése már oly időben érlelte meg Temesvárott egy pénzügyi intézet alapításának szükségességét, a mikor más városok hasonló tervek megvalósítására még nem gondolhattak. Az első temesvári takarékpénztár eszméje az 1845. évből származik, maga a pénzügyi intézet azonban: a »Temesvári Takarékpénztár Egyesület« (a mai »Első Temesvári Takarékpénztár«) csak egy évvel később alakult. Az intézet alaptőkéje 20.000 forintot tett ki, mely 400 darab 50 forintos részvényből állott. A takarékpénztári egyesület 21 éven át egyetlen pénzügyi intézete volt a városnak. A kiegyezés esztendejében alakult a 400.000 forint részvénytőkével rendelkező »Első Bánáti Kereskedelmi és Iparbank«, majd egy évvel később a »Temesvári Kereskedelmi és Földhitelbank«, melynek 200.000 forint alaptőkéje volt, 1869-ben keletkezett a »Temesi Takarékpénztár« (a mai »Temesvári Agrár-Takarékpénztár r.-t.«) és 1870-ben a »Temesvári Iparbank«. Az előbbi részvénytőkéje 50.000, az utóbbi 80.000 forintra rugott. Az országos pénzügyi válságot az öt intézet közül csak kettő tudta túlélni: a volt »Egyesület« és a »Temesi Takarékpénztár«. A másik három pénzügyi intézet csődbe jutott. A három pénzügyi intézet bukása 1873 augusztus havától 1874 január haváig, tehát egy félév alatt következett be, képzelhető tehát, hogy mily magatartást tanúsíthatott a közönség a meglevő két intézettel szemben. Az »Első Temesvári Takarékpénztár« az 1873. év augusztus–október havában tényleg 340.000 forint betétet veszített el.¹⁾ A krízis folytán 1881-ig csupán két kisebb pénzügyi intézet alakult. Azontúl azonban évenként alapítottak pénzügyi intézeteket. A nyolczvanas és kilenczvenes évek mindegyikére tényleg egy-egy takarékpénztár vagy bank alapítása jut. Ez a sűrű alapítás az 1907. évben 28-ra szöktette fel a pénzügyi intézetek számát, melylyel Temesvár Budapest után első helyre került.

A temesvári bankok- és takarékpénztáraknak ez az elszaporodása nem egészséges alaphól indult ki. A pénzügyi intézetek alapítá-

¹⁾ Barát Armin: *Az első temesvári takarékpénztár ötvenéves története*, 168. oldal.

sát nem közgazdasági szükséglet szülte. Az alapítások nagyobb részében a vállalkozási kedv és a nyereszkeskedési vágy volt az indító ok. Temesvár forgalmi viszonyai elvégre megkövetelik, hogy a hitel- és bankműveletek lebonyolítására megfelelő számban álljanak rendelkezésre pénzügyintézetek, a feleslegesek azonban csupán versenyt támasztanak, a mely bizonyos határon túl csak veszedelmes lehet. Ma, ezt megmutatta a múlt évi pénzügyi szűke, csak tőkeerős, jól alapozott pénzügyintézetek tölthetik be előnyösen közgazdasági hivatásukat. A néhány százezer koronás alaptőkéjű bankocskák rendes viszonyok között a hitel tulságos igénybe vételére csábítanak, a pénzügyforrások megszűkülésekor pedig reáfékűszenek adósaikra, a kik így természetesen igen szorult helyzetbe kerülnek. Az adósoknak nevelése és existenciájuk tönkretétele pedig nem pénzügyi feladat.

A magasabbrendű kötelességek félreismerése különben nem csupán a kisebb intézeteket jellemzi. Ebben a tekintetben a nagyok is szemrehányást érdemelnek. A temesvári bankok és pénzügyintézetek iparfejlesztési feladatokat szinte teljesen megtagadnak. Míg más városok pénzügyintézetei kiterjedt mértékben támogatják az ipart és közvetlenül is élénken vesznek részt új ipari alapításokban, a temesvári hitelintézetek túlnyomó többsége csodálatos tartózkodást tanusít. Kétes vállalkozásokra nem gondolunk, véleményünk szerint azonban egyes gyári vállalatok alapításának kisebb-nagyobb számú részvények jegyzésével való segítése semmi esetre sem tekinthető oly kockázatnak, melytől óvakodni kellene.

Erős azonban a meggyőződésünk, hogy ebben az irányban már a közel jövőben változás fog bekövetkezni. A temesvári pénzügyi helyzet nem megállapodott. A mai állapot átmeneti, melynek kialakulási útja meg van szabva. Ez az út pedig a concentratio felé vezet. Az 1908. év erre nézve már megérlelte a gyümölcsét. Az első fúzió már megtörtént, az összeolvadás gondolata tehát megtartotta bevonulását.

Az 1907. év végével 22 részvénytársasági és 6 szövetkezeti bankja és takarékpénztára volt a városnak.¹⁾ Érdekes tünet, hogy ezek között a pénzügyintézetek között két részvénytársasági és két szövetkezeti vállalat fiókintézete, és négy részvénytársaság affiliált alapítása budapesti pénzügyintézeteknek.

A pénzügyintézetek *alaptőkéje* és *tartalékalapja* az 1907. év végén ez volt:

	Alaptőke k o r o n á k b a n	Tartalékalap
Részvénytársaságok	9,921.909	5,752.345
Szövetkezetek	339.456	46.023 ²⁾

Jellemzésül csupán azt kívánjuk megállapítani, hogy a hat aradi részvénytársaság az 1905. évben 7,320.000 K alaptőkét és 6,735.907 K tartalékalapot mutatott ki.

¹⁾ A pénzügyi helyzet 1906. és 1907. évi balrafordulása miatt az idén egy takarékpénztár felszámol, egy megbukott és kettő fusionált.

²⁾ Az Ósztrák-Magyar Bank temesvári fiókjáról külön emlékezzünk meg. A jelzett összegekben a fővárosi intézetek fiókjainak adatai nem szerepelnek. Ezeket statisztikánkból kénytelenek voltunk egészen kihagyni, mert a fiókok forgalmi adatai önállóan nem szerepelnek.

A *takarékbelétek* aránya nem ad okot az észrevételre. A betétek összege kitett:

A részvénytársaságoknál
42,245.781 K-át

A szövétkezeteknél
299.486 K-át

Nagyobb betéti állománya csak a zágrábi, pozsonyi és aradi hitelintézeteknek van.

A többi főműveletben elért eredmény a következő adatokból tűnik ki:

	Részvénytársaságok	Szövetkezetek
Váltóleszámitolás . . .	39,734.741	948.001
Előleg és kölesön . .	9,079.245	236.871
Jelzálogkölesön	42,449.221	—

Jelzáloglevelek kibocsátásával csak egy temesvári takarékpénztár foglalkozik. A budapesti tőzsdén is jegyzett záloglevelek összege 14,987.100 koronára rug.

A mi a *nyereséget* illeti, ez a következő volt:

A részvénytársaságoké
1,344.865 K

A szövétkezeteké
4.632 K

A részvényvállalati pénzüstézetek tehát átlag 13·56 % -os üzleti nyereségre tettek szert.

Az *Osztrák-Magyar Bank* temesvári fiókinéte egyike a legnagyobb forgalmú magyarországi fiókoknak. A jegykibocsátó bank igénybevétele évről-évre fokozódik, a mi határozottan a temesvári piac megizmosodásának jele. Az 1905—1907. évi forgalom nagyságát az alábbi adatok mutatják:

	1905	1906	1907
		k o r o n á k b a n	
A műveletek összege	35,010.813	46,691.023	75,218.669
Váltók, warrantok és értékpapírok leszámítolása	30,618.073	41,497.802	61,706.164
Kézi zálogkölesön	3,318.200	3,847.900	12,032.200
Kiállított utalvány	263.693	452.584	319.599
Giro-forgalom: bevétel	231,200.339	269,244.806	301,373.275
» kiadás	230,653.690	270,168.936	301,019.100
Pénztári forgalom	487,630.000	553,322.000	654,994.000

A temesvári fióknak a többi magyarországi bankfiók között elfoglalt helyének jellemzése képen utalunk arra, hogy a műveletek összegét illetőleg csupán Arad van előbb, a hol a kézi zálogra engedélyezett kölesönök valamivel nagyobbak. A leszámítolási üzletágban azonban Debreczen is megelőzi a várost, úgy hogy itt Temesvár harmadik helyre szorul ugyan, forgalma mindazáltal Szegedét 265, Pozsonyét pedig 305 % -kal haladja meg. A giroforgalomban Temesvár szintén a második helyet foglalja el; előtte a vidéki fiókok közül csupán a debreczeni jár.

Végül jellemző adatként ide iktatjuk a temesvári bankfióknál leszámított váltók átlagos lejáratí idejét és átlagos összegét:

	Átlagos lejáratí idő	Átlagos összeg
1905-ben	59 nap	760 K
1906-ban	61 »	936 »
1907-ben	59 »	971 »

E szerint a temesvári váltók összegének folytonos emelkedése mellett a lejáratí idő rövidülése állapítható meg, a mi a temesvári forgalomnak egészséges irányban való fejlődése mellett szól. A múlt évben eszkomptált váltók tekintetében rövidebb átlagos lejáratí ideje a budapesti (48 nap), a pozsonyi (54 nap), beszterczebányai és pécsi (56 nap) fiók váltóinak volt.

Közlekedésügy. Az a politikai és közgazdasági positió, melyet Temesvár városa mindenkor elfoglalt, előkelő közlekedési gócponttá is tette a várost. Földrajzi fekvése minden bizonnyal sokban hozzájárult ahhoz, hogy már a legrégebb időkben az országot átszelő utaknak volt állomása. Ez a jelentősége a forgalom fejlődésével természetszerűen egyre fokozódott. A XVIII. század elején Temesvár már rendes kocsiközlekedést tartott fenn három főirányban.¹⁾

A mai Temesvárnak közuti, hajó- és vasuti közlekedése van. A közuti összeköttetést két állami ut és mintegy 26 km. hosszú törvényhatósági ut tartja fenn. Mind a debreczen – fehértemplomi, mind a szeged – szászsebesi állami utnak kiváló szerep jutott, mert egyfelől a nyugatra, másfelől a keletre irányuló forgalom lebonyolítására volt hivatott. Ma természetesen ezeknek az utaknak alárendeltebb a jelentőségük. A város utczái rendezettek és — a mi a közlekedés szempontjából igen fontos — legnagyobb részt kövezettek. Temesvár utczái és terei 115,5 hektárnyi területet foglalnak el, melyből 60% a burkolt rész. Temesvár a kövezésre már régóta nagy gondot fordít. Az 1773. évben a város már 1.500 forintot költött a kövezésre, a melyre fordított összegek azóta évről-évre emelkedtek. Az 1887—1899. évig terjedő időszakban a kövezés 3,179.366 koronát emésztett fel.²⁾ A kövezésre használt anyagot illetőleg a bazalt- és keramitkő, valamint az aszfalt a túlnyomó. Az utcái világítás tekintetében Temesvár szintén legelől jár a hazai városok sorában. A közvilágítás a XVIII. század közepén honosult itt meg, megelőzván ezzel Magyarország valamennyi városát. Temesvár használta továbbá elsőnek a magyar városok között az utcái légszeszvilágítást (1884 óta) és villamos világítást (1884 óta). Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy Hoffmannszeg gróf, a ki 1794-ben itt tartózkodott, az írta könyvében (Görlitz, 1800), hogy Temesvár Magyarország legszebb és legrendezettebb városa.³⁾

¹⁾ 1735 szept. 28. •Adms-Circulare mittelst welchem bedeutet wird, dass gleich denen nach *Fest* und *Belgrad* eingerichteten Landkutschen auch solche nach Siebenbürgen fahrende derlei Landkutschen eingerichtet worden sind, welche Sommerszeit monatlich 2-mal, nämlich den 1. und 16., Winterszeit aber nach Zulässigkeit der Witterung unfehlbar dahin abgehen » Baróti idézett gyűjteményének 177. oldalán.

²⁾ Dr. Berkeszi idézett monografiájának 42. oldalán.

³⁾ Armin Barát: *Die kön. Freistadt Temesvár*, 96. oldalán.

A városi közlekedés leghasználtabb eszköze a közuti villamos vasut, a mely az 1899. év óta szolgálja a forgalmat. Azelőtt 1869 óta lóvonatú vasut közlekedett. A villamos vasuti hálózat 10·415 km.-t tesz ki. Az 1907. évi forgalmat 19 motoros kocs, 4 motoros tartalékkocsi és 10 mellékkocsi bonyolította le, mely ebben az esztendőben összesen 4,798.716 utast szállított és 1,141.909 kocsikilométert tett meg. A személyszállítást ezenkívül 30 kétéltő és 60 egyeltő bérkocsi végzi.

Temesvár vizi útja a *Béga-csatorna*, melynek hajózhatóvá tételét a város már félszázadot meghaladó idő óta sürgeti. Ha a csatornán Nagybecskerekig rendes hajóközlekedés lehetséges, Temesvár — minthogy a nagybecskerek — titeli folyót állandóan járható — vizi összeköttetést nyer egyfelől a Tiszával, másfelől a Dunával. A város ilyenképen Felsőmagyarországgal és — a mi a fő — a Balkán félsziget államaival vizen közlekedhetnék és hajón eljuthatna a Fekete tengerig. Temesvár ezzel tényleg a Kelet kapuja lenne, a mire egyébként fekvésénél fogva hivatott. A Béga-csatorna hajózhatóvá tétele olcsó vizi úthoz juttatná Temesvárt, a melynek fejlődő gyáripára Keletre irányuló kiviteli törekvéseiben hatalmas segítőtársra lelne. A város ezért nem pihent és szakadatlanul sürgette a megmérhetetlen értékű közgazdasági mű keresztülvitelét. Actió actióra következett, miglen a kormány az 1895. évi XLVIII. t.-czikk okadatolásában kijelentette, hogy a Duna után közvetlenül a Béga ügyével fog foglalkozni. Két évvel később már törvény (1897:XXI. t.-czikk) kötelezi a kormányt, hogy a Béga hajózhatóvá tételéről szóló törvényjavaslatot öt év alatt terjessze elő, a mi a határidő utolsó esztendejében meg is történt. Mind az 1902. évi XXII. mind az 1904. évi XIV. t.-czikk az állami beruházások során kötelezően elrendelte az oly fontos vizi munkálatok foganatosítását, melyek közül a nagybecskerek — titeli csatornarészen két duzzasztómű és kamarazsilip már elkészült, úgy hogy ezen a szakaszon a hajóforgalom a legkisebb vizállás idején is akadálytalanul lebonyolítható. A Temesvárt fokozott mértékben érdeklő folytatólagos munkálatok szintén biztosítva vannak. A folyó év május hó 6-án a vizi beruházásokról a képviselőháznál benyújtott törvényjavaslat utal arra, hogy a Temesvártól Nagybecskerekig terjedő csatornaszakasznak az állandó hajózásra való alkalmassá tételéről az 1902. évi törvény gondoskodott ugyan, minthogy azonban újabb munkálatok szükségesek, a melyek akkor figyelembe nem vétettek, további 380.000 K-nyi hitel engedélyezése kívánatos. Dülőre fog jutni végül a Temesvár felett folyó Béga hajózhatóvá tételének kérdése is, a mire nézve a törvényjavaslat szintén kötelező ígéretek foglalt magában.

Ez idő szerint a Béga-csatorna nem bonyolít le nagy forgalmat. Biztosra vehető azonban, hogy állandó hajózás esetén mind árú-, mind személyforgalma lényegesen emelkedni fog. Az utolsó két év forgalmi statisztikáját itt adjuk:

	Gabona és liszt		Egyéb árúk	
	1906	1907	1906	1907
	m é t e r m á z s á k b a n			
Feladás . .	2,218.492	1,255.022	592.799	245.096
Leadás . .	642.590	184.674	404.537	398.921

Az 1907. évi forgalomnak szembeötlő csökkenését egyfelől hajózási technikai akadályok, másfelől kedvezőtlen gazdasági viszonyok okozták.

A közlekedési eszközök között kétségtelenül a legfontosabb a *vasut*. Temesvár mint vasuti gócpont is igen jelentékeny. Állomása a Nyugatot a Kelettel összekötő budapest—orsova—verciorova—bukaresti fővonalnak és középpontja egy sűrű vasuti hálózatnak, melynek vonalai összeköttetésbe hozzák az egész országgal. Temesvárnak már régi idő óta van vasutja. Az első mozdony az 1857. esztendőben futott be a temesvári pályaudvarra, a mikor a város a budapesti vonalnak végállomása volt. Ez az állapot azonban csak egy esztendeig tartott, mert a vasut akkori tulajdonosa, az osztrák-magyar államvasutttársaság, melynek szeme előtt a Balkán államaival való összeköttetés lebegett, a vonalat már 1858-ban Báziásig hosszabbította meg. Jelentőségre ez a vonal azonban nem tudott vergődni, mert a remélt szerbiai összeköttetés elmaradt, a dunai közlekedés pedig akkoron nem élénkitette a forgalmat. Temesvár addig nem is vett részt a nemzetközi vasuti forgalomban, a míg az orsovai vonal ki nem épült. Ez 1876-ban történt és a város ezzel az európai reláció fontos állomása lett. Innen számítódik a város forgalmának gyors fellendülése. Temesvár lefelé belekapcsolódott a Balkán félszigetet átszelő fővonalba, felfelé amugyis benne volt a budapest—bécsi viszonylatban, másfelől ipara és kereskedelme is virágzásnak indult, úgy, hogy a város közgazdasági terjeszkedése minden irányban megindulhatott.

Temesvárnak ma a következő vonalai vannak:

Temesvár—Báziás (121 km.).

- » —Orsova (189 km.).
- » —Arad (58 km.), épült 1876-ban.
- » —Nagyszentmiklós (62·9 km.).
- » —Buziásfürdő (35·9 km.).
- » —Módos (53 km.) és
- » —Lippa-Radna (68 km.).¹⁾

A nagyszentmiklósi és buziásfürdői helyi érdekű vasut az 1896. évben, a módosi és lippai pedig egy évvel később nyílt meg.

A temesvári két vasuti állomás (Temesvár—Józsefváros és Temesvár—Gyárváros) ennél fogva nagy forgalmat bonyolít le, a melynek nagyságára következtethetünk, ha számba vesszük, hogy a városba naponként 120 vonat fut be, mely legalább 1100 kocsiból van összetéve.

A személyi forgalom is igen jelentékeny. A felszálló utasok száma tekintetében Temesvárt a vidéki városok közül csupán Pozsony előzi meg. Az 1906. évben a temesvári két állomáson összesen 775.987 utas szállott fel. A személyi forgalom ekként oszlott meg: helyi forgalom (I. zóna) 51·2%, középtávolsági forgalom (II—VII. zóna) 41·4%, (VIII—XV. zóna) 6·7% és nagytávolsági (XVI. zóna) 0·7%. Mind a helyi, mind pedig a középtávolsági forgalom tetemesen fejleszthető volna, ha a motoros

¹⁾ A temesvár—varjasi vonal most épül.

közlekedés rendszeresítése a középponti fekvésű város nagy vidékének gyorsabb, alkalmasabb és olcsóbb utat biztosítana.

A vasuti igazgatást illetőleg, Temesvár a szegedi üzletvezetőség kerületébe tartozik. A hatalmas forgalmú temesvári állomást tehát Szegedről igazgatják, melynek sokkal kisebb forgalma van. Sajátságos, hogy ez az óhajai teljesülésében egyébként szerencsés város épen üzletvezetőségre vonatkozó jogos kíválmával nem tud dűlőre jutni. Évről-évre hallatszik, hogy Temesvár üzletvezetőséget kap (igazgatóságról is szó volt már) komoly szándék azonban még nem mutatkozik a terv megvalósulására.

Végül a *postai ügyről* szólunk. A postai intézmény egyes ágazatai régóta szolgálják a temesvári forgalom érdekét. Mind a posta, mind a táviróhivatal a mult század közepén állítottatott fel a városban, míg a telefonhálózatot egy magánvállalkozó az 1879. évben vezette be. Temesvár az absolutismus idején is postaigazgatósági székhely volt, ma is az, még pedig a vidéki nyolcz közül a legjelentékenyebb forgalmú.

Temesváron 5 postahivatal, 1 postaügynökség és 4 gyűjtőhely van; a levélgyűjtőszekrények száma 137, a távbeszélő-állomásoké 915, a hivatalnokoké és szolgáké 251.

Az 1906. évre vonatkozólag a postai statisztika a következő:

	Feladott	Érkezett
Levél, levelezőlap, nyomtatvány és árúmintá	4,202.614	3,891.342
Pénzes levél	21.866	13.832
Csomag	272.896	271.440
Postautalvány	186.115	271.219
	korona	14,154.526
Távirat	127.390	kézbesített 92.179
	díj	80.270
		továbbadott 509.184
		átmenő
	Fizetett	Előfizetők
	beszélgetés	beszélgetései
Telefon	16.113	7,937.536

Az érkezett küldemények közül egy-egy lakosra 79 levél, 5·3 csomag és pénzes levél, 5·1 utalvány, 1·7 távirat és 150 távbeszélés esett.

A postakarékpénztári és a csekkforgalom a mondott évben ez volt:

	Korona
Postatakarékpénztári befizetés	256.284
« visszafizetés	235.499
Csekkbefizetés	20,815.853
Csekkvisszafizetés	10,119.143

Az *ipar és kereskedelem érdekeit szolgáló intézmények* közül a tanítóintézetekről, a munkaközvetítőről és az iparegyesületről már megemlékeztünk. A többi hasonló célra szervezettek sorában első helyen a kereskedelmi és iparkamarát említjük, mely Temes-, Torontál- és Krassó-Szörény megyére terjedő kerületével Dél-

magyarország hivatalos ipari és kereskedelmi érdekképviselője. A temesvári kamara egyike az ország legrégebbi kamaráinak. Az 1850. évben szervezte az abszolút kormány. Első titkára Pesti Frigyes, a kiváló történetíró volt. A temesvári kamara területén 30.178 iparos, 12.433 kereskedő és 1904 a közlekedési csoportba tartozó iparüző lakik, nyilvántartott iparüzőinek száma tehát 44.515. A kitünően vezetett, előkelő organizatio az utolsó évtizedben főleg nagyszabású iparfejlesztési tevékenységet fejtett ki, melynek sikerét a temesvári gyáripár felvirágzása mutatja. E mellett nagy érdeme, hogy a déli vidék ipari közigazgatásába egységes szellemet öntött. Szabatos szakvéleményeivel annyira megnyerte az I. és II. fokú iparhatóságokat, hogy ma alig fordul elő iparügy, melyre nézve a kamarát meg nem hallgatnák. A kamara költségvetése $3\frac{1}{2}\%$ -os kivetési kulcs mellett 62.000 K, melyből 20.000 koronát meghaladó összeg a szakoktatás segélyezésére jut. Ezzel az áldozatkészséggel az ország valamennyi kamaráját fölülmulja.

A temesvári I. fokú iparhatóság (rendőrfőkapitányság) az 1907. évben a következő iparálladéki változásokat vezette keresztül:

	Új iparigazolvány	Felhagyás
Képesített ipar	158	52
Engedélyhez kötött ipar	82	37
Gyár	1	—
Kereskedés	155	71
Szabadipar	40	25
összesen . .	436	185

A város m. kir. iparfelügyelőségi székhely is. Ma az iparfelügyelőség kerülete már csak Temesvár városára és Temes megyére terjed. Még három évvel ezelőtt a kamarai kerülettel egyenlő volt.

Működik itt továbbá ipartestület és kerületi betegsegélyező pénztár. Az utóbbinak 1907-ben 14.590 tagja volt, a kik összesen 62,757.65 korona járulékot fizettek. A munkaadók ugyanekkor 50.448.10 koronával járultak az intézmény fentartásához.

Fontos kereskedelmi intézmény a temesvári Lloyd-csarnok. A tőzsdeszerű szervezet az absolutismus idején alakult és az 1870. évi II. t.-cikk alapján választott bírósági funkciót végez.

A délmagyarországi termény- és a tömegárukkal való kereskedés szabályozásában nagy érdeme van. A helyi kereskedelmi szokások kodifikációja is tőle ered.

Mint magánegyesülést meg kell még emlitenünk a Temesvári Kereskedők Egyesületét, mely már 25 éve áll fenn és dicséretes tevékenységet fejt ki, továbbá a Gyáriparosok Országos Szövetségének és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek fiókját. Egyesülete van végül a magántisztviselőknek és kereskedelmi alkalmazottaknak is.

A város gazdálkodása és háztartása. Miként a háboruskodáshoz sok pénz szükséges, éppen úgy a városfejlesztés is a legkiterjedtebb mértékben szorul reá az anyagi eszközökre. A

helyes közigazgatáshoz, a városrendészethez és építéshez, a művelődési követelmények teljesítéséhez, a közgazdasági feladatok megoldásához és sok más, hivatásszerű kötelezettség teljesítéséhez pénz kell, mely nélkül bizony ezek a magasabb feladatok nem végezhetők. A városok jövedelme azonban nem emelkedik abban az arányban, a melyben a szükségletek növekednek. A városok azért a pótdadóknak folytonos emelésével igyekeztek nagyobb bevételre szert tenni. Temesvár városának dícséretére válik, hogy ezen a téren nem követte a többi város példáját, hanem kifejlett gazdasági érzékével a szükséges jövedelmi szaporítást is önállóan, helyesebben és közgazdaságilag előnyösebben végzi. Temesvár kiadása az 1875. évben 684.078.26 koronára rugott, az 1906. évben pedig a 421.738 koronát kitevő rendkívüli kiadással együtt 3,221.713 korona volt. A szükséglet tehát szinte ötszörösére emelkedett a 31 éves időszak alatt és Temesvár ennek ellenére 35 esztendő óta 30%-os községi pótdadót szed. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a város egészséges vállalatokat alapított, a melyeknek jövedelmével pótolja a közterhekből folyó bevételi hiányt. Az új jövedelmi politikát az 1889. évben kezdte meg a város, a mikor a kövezetvámot és helypénzt házi kezelésbe, a jövedékeket pedig bérbe vette. Azután olyan közhasznú kereskedelmi és ipari vállalatokat szerzett meg — a villamos telepet, gázgyárat, villamos vasutat — a melyek tulajdonosaként egyfelől a közérdeket is megóvhatja, másfelől pedig — mint a téglagyárral — iparfejlesztési törekvéseit is könnyebben megvalósíthatja. A város nagy iparfejlesztési céljai sokban járultak hozzá a jövedelemszaporítás eme módjának választásához. A magas községi pótdadó utját állotta volna annak a céltudatos igyekezetnek, mely az idegen tőkének a városban való letelepedésére irányul. A hazai városok között ritka alacsony községi pótdadó azonban szintén segítségére van a városnak, a mikor azoknak az előnyöknek összefoglalásáról van szó, melyekkel a Temesváron való letelepedés jár.

Említettük, hogy az 1906. évi kiadás mennyit tett ki. Ez a szükséglet az ugyanazon évi bevétel szembeállításával ekként oszlott fel:

	Kiadás	Bevétel
<i>Rendkívüli</i>	421.738	1,270.845
<i>Rendes:</i>		
Mehalai jószág	7.145	80.659
Tinkovai és zsidóvári birtok	24.327	24.597
Sziklási kőbánya	1.822	1.726
Színház és vigadó	59.204	50.503
Oktatásügyi kiadás	355.868	150.635
Közigazgatási és közgazdasági kiadás	2,121.376	2,333.847
Emberbaráti kiadás	30.452	—
Körendészeti és közbiztonsági kiadás	146.279	8.082
Egészségügyi kiadás	23.864	17.102
Kegyúri kiadás	29.638	—
Összesen	3,221.713	3,937.996

Az egyes kiadási és bevételi rovatok részletezése messzire vezetne, ezért azt mellőzhetőnek véljük és csupán a köztartozást és a fogyasztási adókat mutatjuk ki. A 30⁰/o-os községi pótdóból az 1906. évben 309.932 korona folyt be, ugyanakkor a megváltott bor- és husfogyasztási adóból, valamint a városi adópótlékból 435.223'07, a városi ásványviz-, eczet- és szikviz-adóból 35.283'97 és a köveztvából és helypénzből 306.396'58 korona volt a jövedelem.

Ha az összes köztartozást vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy a mondott évben fizettek:

1,062 896 K állami adót.
309.932 » községi pótdót,
46 050 » iskolai » és
48.065 » utadót.

Temesvár kereskedelmi és ipari viszonyainak erről az oldalról való megvilágítása végett jelezzük, hogy az 1906. évi adó-kivetéskor a III. osztályú kereseti adót 233.481'83 koronában állapították meg a pénzügyigazgatóság javasolta 336.461'75 koronával szemben. Minthogy pedig a városnak 2.089 III. osztályú adót fizető iparos és kereskedője van, egy adózóra 111'76 korona jut.¹⁾ Itt számba kell azonban venni, hogy a város legnagyobb gyárjai nem fizetnek adót, mert az állami kezezményeket élvezik.

A város, mint tulajdonos, nem tartozik a gazdag községek sorába. Összes vagyona 15,406.890'05 korona, mivel szemben 9,049.179'11 korona adóssága van. A cselekvő vagyon a következő értékeket foglalja magában:

	Korona
Pénztári készlet	1.459'33
Értékpapírok	839.573'02
Épületek	6,359.330'35
Földek	1,242.373'85
Ipari vállalatok	4,730.863'41
Anyagok és leltári tárgyak	89.326'95
Erdők	339.545'43
Közbiztonság	712.618'46
Várterületek	259.864'28
Adósok	831.934'97
Összesen	15,406.890'05

* * *

Temesvárt az ország a fejlődő vidéki városok példaképének ismeri el. Sokoldalú, nagy, de zajtalan munka árán jutott a

¹⁾ Baader Henrik keresked. és iparkamarai alelnöknek, az adókivető bizottság elnökének jelentéséből.

kitüntető címhez, melyet öntudattal hordhat, mert abban a serény munka értékének általános elismerése nyilatkozik meg. Ha felvetjük azt a kérdést, hogy e nagyszerű haladás mire vezethető vissza, azt kell mondanunk, hogy Temesvár ugyan első sorban zseniális vezetőségének köszönheti gyönyörű sikereit, ezeknek teremtésében azonban kiváló része volt a város lakossága nagy intelligenciájának, józanságának, munkaszeretetének és egymás megbecsülésének. Ilyen eredményeket csakis ott lehet elérni, a hol meddő szóviták nem idéznek fel ellentéteket, hanem a hol a produktív munkában harmonikusan egyesülnek a teremteni tudó erők

10/180

31

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 054894164